

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва
Администрация муниципального района "Бай-
Тайгинский кожуун Республики Тыва"
МБОУ Бай-Талская СОШ

РАССМОТРЕНО

На методсовете

Агбаа А.К.

Протокол №1 от «28»
августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

зам директора по УВР

Ооржак А.В.

Протокол №1 от «29»
августа 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

директор МБОУ СОШ

им. Н.С.Конгара с.Бай-

Тал

Конгар Б.С.

Приказ №40 от «31»

августа 2024 г.

им. Н.С. Конгара
с. Бай-Тал

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

(ID 5387225)

учебного предмета Литературное чтение на родном языке

для обучающихся 3 классов

Бай-Тал 2024

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

«Литературлуг номчулга» — эге школа өөреникчилерин уран чүүлдүн бир хевири тыва чечен чогаалдың үлегерлери-биле таныштырып өөредирэтем.

Эге класстарга литературлуг номчулга эртемниниң утказы болгаш тургузуу өөреникчилерниң назы-харының аайы-биле онзагай чүүлдери база класстан классче төрөөн дылының чаа сөстери-биле байып калбарган сөс курлавыры-биле тодараттынар.

Бо үеде уругларның сагыш-сеткил хайныышкыннары база минниишкиннери, хууда амыдыралчы дуржулгазы база харылзажырының арга-мергежилдери (өске кижиниң чугаазын дыңнап база билип өөренир, чугааның байдалынга дүүштүр чугаа этикедин сагып, айтырыгларга харыылаар) хевирлеттинер болгаш чугааның ажыл-чорудулгазының шупту хевирлери сайзыраар.

Баштайгы үе-чаада уругларның номчулгага сонуургалын оттуруп, номчуттунар чаңчылдарын хевирлээри чугула. Оон ужун номчулгага сундулуг уругну белеткээриниң элээн каш аргалары бар:

- тыва чечен чогаалдың сөзүглелдерин номчуур чаңчылдарын хевирлээр болгаш сайзырадыр;
- тыва чечен чогаалдың утказын шингээди алыры-биле практиктиг билиин сайзырадыр;
- чечен чогаалдың эң бөдүүн билиглери-биле уругларны чепсеглээр;
- чечен чогаалдың сөзүглелиниң дузазы-биле долгандыр турар хүрээлел, мөзү-шынар база эстетигтиг үнелелдер дугайында билиин хевирлээр.

«Литературлуг номчулга» кичээлдериниң, өске эртемнерге бодаарга, бир онзагай чүүлү – кичээл санында чогаалдың жанр болгаш темазындан хамаарылга чок өөреникчилерниң дыл-домаанче база ниити кижизидилгезинче кичээнгейни угландыраары: сөзүглел бүрүзүн уругнуң сөс курлавырын, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырындан аңгыда, мөзү-бүдүш талазы-биле шынарларын хевирлээр сорулгалыг ажыглаар.

Ук эртемни өөредип тура, өске эртемнер болгаш культуралар аразында харылзааларны тургузар, ынчангаш тыва улустуң аас чогаалы база чечен чогаалының үлегерлерин «Литературлуг

номчулга» деп эртеминге өөредип тура, орус база өске чоннарның аас чогаалы база чечен чогаалы, хүрээлел, уран чурулга, хөгжүм уран чүүлү база күш-ажыл кичээлдери-биле холбаары көрдүнүп турар.

Эге школага «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөредириниң **кол сорулгасы** – төрөөн дылынга медреселдиг, шын база аяанның номчуп билир кылдыр чаңчыктырарда, тыва дылында бижиттинген өөредилге, эртем-популярляг база чечен чогаал сөзүглеледериниң утказын шингээдип, угаап бодаар чаңчылдарын оттуруп сайзыратпышаан, бот номчулга дуржулгазынга даянып, номчукчу бүрүн эргезин хевирлээри.

Ук сорулганы боттандырары-биле дараазында **айтырыгларны** шиитпирлээр:

- – төрөөн дылынга чугаа ажыл-чорудулгазының бүгү хевирлерин (дыңнаары, номчууру, чугаалаары, бижири) сайзыратпышаан, өске кижилер-биле харылзаа тудуп билир кылдыр чаңчыктырып өөредир;

- тыва чечен сөстү эстетиктиг шингээдип алырынга белеткеп, төрөөн дылынга ном номчуур сонургалын оттуруп сайзырадыр;

- тыва чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажылдап билир кылдыр чепсеглээр сорулгалыг эге практиктиг билиглерни бээр;

- чаңгыс ол-ла темага бижиттинген тыва болгаш өске чоннарның чогаалдарын деңнеп, дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин тодарадып билир кылдыр чаңчыктырып өөредир;

- уругларның номчаан чогаалдарынга даянып, оларның мөзү-бүдүжүн хевирлеп тура, *эки – багай, буянный – бак* деп чүүлдер дугайында билиглерин угаадып сайзырадыр, төрөөн чону база өске аймак кижилер чурттап турар чурту дээш чоргааралын оттуруп, тыва болгаш Россияның чоннарының культура база чечен чогаалын хүндүлөп билир кылдыр кижизитпишаан, өөреникчиниң мөзү-эстетиктиг дуржулгазын байыдар.

«Литературлуг номчулга» деп курс дараазында өөредилге номнары болгаш ажылчын кыдырааштар-биле хандырттыглан:

1. Кара-оол Л.С. «Литературлуг номчулга» 2 класс: өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2012.
2. Кара-оол Л.С. «Литературлуг номчулга» 3 класс: өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2013.
3. Кара-оол Л.С. «Литературлуг номчулга» 4 класс: өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2014.
4. Кара-оол Л.С. «Литературлуг номчулга» 2 класс: ажылчын кыдырааш. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2012.
5. Кара-оол Л.С. «Литературлуг номчулга» 3 класс: ажылчын кыдырааш. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2013.
6. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 2 класс. [Электроннуг ресурс]. Кирер адреси: <http://irnsh.ru/qwe/>
7. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 3 класс. [Электроннуг ресурс]. Кирер адреси: <http://irnsh.ru/qwe/>
8. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 4 класс. [Электроннуг ресурс]. Кирер адреси: <http://irnsh.ru/qwe/>

«ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА» ДЕП ӨӨРЕДИЛГЕ КУРУЗУНУҢ НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Тыва Республиканың ниити өөрөдиге организацияларында «Литературлуг номчулга» деп эртемни 2 дугаар класстан улуг эвес хемчээлдиг болгаш дыл-домаа-биле нарын эвес кижизидикчи ужур-уткалыг база янзы-бүрү жанрларга хамааржыр чечен чогаал сөзүглелдерин төрөөн дылынга номчуптар болгаш бижиптер эге чаңчылдары сайзырап келгенде өөрөдип турар.

Ийи дугаар класска ук эртемни орус дылда «Литературлуг номчулга»-биле чергелештир өөрөдип турар болганда, темазы чоок тыва база орус чечен чогаал сөзүглелдериниң дөмей, чамдык таварылгада национал онзагай чүүлдерин деңнеп тодарадыр онаалгаларже өөреникчилерниң кичээнгейин угландырган.

«Литературлуг номчулга» эртеми тыва дыл эртеми-биле тудуш. Ынчангаш тыва дыл база литературлуг номчулга программаларында «Чугаа ажыл-чорудулгазының хевирлери» деп кезээ ниити, чүге дизе ук ажылдарны кайы-даа эртемниң кичээлдеринге боттандырып турар.

Өөреникчилер угаап шиңгээдир база чогаадыкчы ажылдарны күүседир-биле өөрөдиге номнары, эртем-популярлыг база чечен чогаал сөзүглелдери-биле ажылдап турда, чугаа ажыл-чорудулгазының кол хевирлери боттаныр. Эге класс өөреникчилериниң алган билиглери болгаш мергежилдери оларның бот чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга илерээр: аянның номчулга, рольдар аайы-биле номчулга, көргүзүглөр, сөс-биле чурулга, бодунуң номчаан чечен чогаалының сөзүглелдерин эдерти чугаалаары азы бижимел ажылы, янзы-бүрү темаларга бодунуң аас-биле азы бижимел ажылдары дээш оон-даа өске.

«Номчукчу ажыл-чорудулганың хевирлери» деп кезекте шүлүк база калбак чогаал сөзүглелдериниң аянның номчулгазынче онзагай кичээнгейни салган. Ук чүүл чечен чогаалды кол школага чедиишкинниң шиңгээдип алырынга дузалаар. «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөрөнгөн үезинде өөреникчилер номчаан чүүлүнүң утказын билип, номчулганың чогумчалыг аргаларын база хевирлерин (шилилгелиг, таныштырылга, өөрөдиглиг) шиңгээдип

алыр болгаш оларны тодаргай чугаа сорулгаларынга дүүштүр ажыглаар.

Литературлуг номчулга кичээлдеринге сөзүглел-биле ажылдап турда, сөзүглел дугайында билии (тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын) бедиир, сөзүглелдин утказын ады-биле дүүштүрүп өөренир, сөзүглелди кезектерге чарып, оларны адааш, планын тургузуп өөренир; чечен чогаалдың, өөрөдилге номунун база эртем-шинчилел сөзүглелдерин деңнеп өөренир.

Өөреникчилер «Литературлуг номчулга» деп эртемге чечен чогаалдың сөзүглелин номчуп база сайгарып тургаш, чечен чогаалдың билиглери-биле таныжар, ынчангаш уран-чечен аргалар болгаш оларның-биле холбашкан ажылдарже улуг кичээнгейни салган.

Литературлуг номчулга кичээлдеринге өөреникчилернин дараазында мергезилдерин хевирлээрин сүмелеп турар: башкының сүмелээн даңзызындан номну шилиир, номнун допчун, аннотациязын, авторун, номнун чурукчун тывар, чурукту номнун тодаргай эпизоду-биле дүүштүрер, ол ышкаш янзы-бүрү дузалал материалдарын ажыглаар.

«Литературлуг номчулга» деп эртемни өөредип тура, сагыш-сеткилдин база мөзү-шынарның үнелелдери-биле холбашкан айтырыгларны көдүрер: чуртталганың үнелели, патриотчу чорук база хамааты хүлээлге, өг-бүлениң үнелелдери, бойдуска, ажыл-ишке база чогаадылгага хамаарылга, чечен чогаал база уран чүүл дээш оон-даа өске.

Бо эртем өөреникчилернин этниктиг база бүгү россияжи бот-медерелин, хамааты чаңгыс эп-сеткилин, культура база тускай сөөк улуска хамаарылгазын хевирлээринге дузалаар.

«ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА» ДЕП ЭРТЕМНИН ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

«Литературлуг номчулга» деп өөрөдилге эртем базистиг өөрөдилге планының албан кезээнче кирип турар болгаш 2-ден 4-кү класстарга өөредири-биле класстар аайы-биле неделяда 2 шакты берип турар, ниитизи-биле – 204 шак, а бир өөрөдилге чылында – 68 шак.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИН ШИҢГЭЭДИП АЛЫРЫНЫҢ БОТ-ТУСКАЙЛАҢ, ЭРТЕМНЕРНИ ЧЕРГЕЛЭШТИРЕР БАЗА ЭРТЕМГЕ ТҮҢНЕЛДЕРИ

«Литературлуг номчулга» деп эртемни шингээдиپ алырының түннелдерин ук курстуң тургузуу болгаш ужур-утказынга дүүштүр тургускан болгаш башкыга ажилчын программаны тургузарынга удуртулга болур.

2 класс

«Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренип алганының **бот-тускайлаң түннелдери:**

– тыва чонга, улуг чурт Россияның бир кезии Тывага хамаарылгалыын билири; республиканың база Россияның девискээринде чурттап турар өске ёзу-сөөк кижилерге хүндүткелдиг болуру;

- Тываның дугайында, бодунуң хоорайы, сууру, сумузунуң дугайында чугааны тургузуп билир;

– өг-бүлениң кол үнелелдерин (ынакшыл база хүндүткел, кээргээчел болуру, бот-боттарынга дуза чедирер) тодарадыры; төрөөн чуртунга хамаарылгазы өг-бүлезинде хамаарылгалардан эгелээр деп чүвени билир болгаш ооң бадыткалдарын үлегер домактар болгаш чечен сөстөрдөн база чечен чогаал сөзүглелдеринден тывар;

– бодунуң өг-бүлезиниң дугайында чугаалап билир; өг-бүле, ада-ие база чоок дөргүл-төрелдер дугайында бижээн тыва чогаалчыларның чогаалдарын билир болгаш оларны автору-биле адаар;

– бодунуң база өске чоннарның аас чогаалын база тыва болгаш орус чогаалчыларның чогаалдарын билир болгаш үнелээр;

– ниити хүлээп алдыгган бодалдар болгаш үнелелдерге дүүштүр чогаалдың маадырларының чоруктарын үнелээри; кижилерниң тодаргай чоруктарын эки база багай деп үнелеп, номчаан чогаалдарының маадырларынга бодунуң хамаарылгазын илередир;

– төрөөн чуртунуң бойдузунга, дириг амытаннарынга хумагалыг болурунуң чугулазын медресеп билири; мөзүлүг база этиктиг шынарларны бодунга кижизидер.

Өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын хевирлээни «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренип алганының эртемнерни чергелештирериниң түңнелдери болур.

Өөредилгениң углап башкараар бүгү талалыг кылдыныглары:

– өөрөнгөн темаларынга дүүштүр башкы-биле кады кичээлдин кол сорулгазы болгаш шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларын тодарадып тургузары; чогаалды өөренип тура, шиитпирлээр ужулуг өөредилгениң сорулгаларын билири;

– башкының дузазы-биле кичээлдин аңгы үе-чадазында бодунуң кылыр чүүлдерин планнаары; номчаан чогаалының темазын тодарадып, сөзүглелдин кол болгаш ийиги чергениң медээлерин аңгылаар; планны тургускаш, эдерти чугаалаар, чогаалда болуушкуннарны дес-дараалаштырып тургузар;

– проза база шүлүк чогаалдарын номчуур: аянный, чүгүртү, бүдүн сөстөп, сөстөр болгаш сөс каттыжышкыннарының адалгазын хажытпайн, ударение база интонацияны сагыыр;

– сүмелээн сөзүглелди рольдар аайы-биле номчуур, маадырларның эмоциялыг байдалын интонация дузазы-биле дамчыдып билир (дыңнадыг, айтырыг, алгы, күзөл);

– сөзүглел-биде ажылды боду, эжи азы бөлүк-биле чорудар: чечен чогаалды эдерти чугаалаары-биле план тургузар, чогаалдың темазындан билдингир амыдыралчы барымдааларны демдеглээр, өөрөнгөн темазында билдинмес чүүлдерни тодарадыр; башкының салган сорулгазынга дүүштүр бодунуң чедишкиннерин база эжи-биле, бөлүккө ажылдаан түңнелдерин үнелээри;

– башкының сүмелээн үлегеринге даянып, онаалгаларның күүселдезин хынаар, башкы-биле кады онаалганың күүселдезин хынаар планны тургузар;

– чүзүн баазын өңнүг фишкалар дузазы-биле кичээл үезинде база ооң төнчүзүндө бодунуң ажылының чедишкинниң, чедишкин чок болганын демдеглээр, бодунуң чедишкиннеринге эки хамаарылгазын бадыткаар, өөредилгениң айтырыгларын шиитпирлеп тургаш, түңнелдерин экижидерин кызыдар;

– боду база башкының дузазы-биле тургустунуп келген бергелерни ажып эрттер дээш кызар;

– чедииннин ажилдаарынче угланган айтышкыннарның утказы болгаш ужурун медресе билир болгаш кичээлге чедимче чок таварылгада оларны ажыглаар.

Өөредилгениң угаап шигедириниң бүгү талалыг кылдыныглары:

– өөредилге номунуң иштин эки билир болгаш номда янзы-бүрү медреселерни дамчыдары-биле ажыглаан тускай демдегелдерни болгаш символдарны практиктиг ажил-чорудулгазынга ажыглаар;

– чогаалдың кол идеязын тодарадып билир, чечен сөстөр болгаш домактарның утказын тайылбырлаар, чогаалда бижээн болуушкуннар болгаш маадырларга авторнуң хамаарылгазын илердип тывар;

– сөзүглелден башкының айтырыгларынга харыыларны тывар база бодунуң айтырыгларын чогаадып тургузар;

– чечен сөстөр база домактарның доора утказын эскерип билир болгаш оларны боду азы ада-иезиниң, словарьларның дузазы-биле тайылбырлаар;

– номчаан чогаалының утказын үлегер домактар база чечен сөстөрниң дузазы-биле тодарадып билир; кол сөстөргө даянып, сөзүглелдин утказын тодарадыр;

– үлегер домактарны чечен чогаалдың утказы-биле дүүштүрер;

– башкының азы өөредилге ному, ажилчын кыдырааштын айтырыгларының дузазы-биле маадырның аажы-чаңы, бодун ап чоруурунуң барымдааларын тодарадыр;

– 5–6 домак-биле кичээлдин темазынга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткап, улуг эвес чугаа тургузар;

– шүлүк база проза чогаалдарын, улустуң база авторлуг тоолдарны деңнеп, түннелдер кылыр;

– тыва чурукчуларның чуруктары-биле, утказы дүгжүп турар үлегер болгаш чечен сөстөр-биле чечен чогаалды азы ооң эпизодун деңнеп сайгарар;

– 7–9 домак дузазы-биле бодунуң тоолун чогаадыр, төлөвилел онаалгазын кылып тургаш, улуг эвес шүлүк чогаадыр;

– номчаан чүүлүн билип, ооң утказын тайылбырлаар, таблица азы схема тургузуглуг сөзүглелдерни деңнеп тургаш, номчаан медресин демдеглээр;

– башкының база номнуң айтырыгларынга даянып, чогаалдың сөзүглелин сайгарар;

– бир чогаалдың маадырларының аажы-чаңнарын деңнеп, оларның боттарын ап чоруурунун онзагайын кылган херектеринге даянып, тодарадыр;

– чогаалдың сөзүглелинден деңнелгелерни, эпитеттерни база диригжидилгелерни тывар, оларны бодунуң чогаадыкчы ажылдарынга ажыглаар;

– тыва улустуң база авторлуг тоолдарның, тыва база орус чогаалчыларның чечен чугаалар болгаш шүлүктериниң уткаларын билир; оларның делегей болгаш орус база тыва литературага ужур-утказын билир;

– анаа биле хуулгаазын тоолдарны, анаа тоол биле чечен чугааны деңнээр; оларның дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин тывар.

Харылзажылга чорударының бүгү талалыг кылдыныглары:

– номчаан чогаалынга айтырыгларны салыр база оларга харыылаар, ол ышкаш үлегерге даянып, тодараткан айтырыгларны салыр;

– башкының дузазы-биле берген үлегерге даянып, тускай темага 6-7 домактан тургустунган харылзаалыг чугаа тургузар;

– башкы база чаңгыс классчызы-биле диалогка киржир; чугаалажып турар кижизиниң чугаазын үзе кирбейн, чүнү чугаалап туарын билип алыры-биле кичээнгейлиг дыңнаар;

– эжи-биле азы бөлүк-биле ажылга киржир: кылыр ажылын үлешкеш, номчаан сөзүглелин сайгарар, ниити бодалды тывар, бодунуң көрүжү дээш туржур, дугуржуп чугаалажыр, эвилен сөстөр болгаш сөс каттыжышкыннарын ажыглаар;

– төлевилелдин темазынга презентация белеткээр (улут кижилерниң дузазы-биле), 4-5 слайд тургузар, чуруктар ажыглап (чурукчуларның чуруктары, тырттырган чуруктар), аас-биле чугааның кол уткаын бижип тургускаш, үнүг кылыр;

– маадырның кылган херектерин үнелээрде, дылдың үнелел аргаларының дузазы-биле бодунуң бодалын илередир: шын / шын эвес, мөзүлүг / мөзү чок, хүндүлүг / хүндү чок, шын сеткили-биле / меге;

– кайы-бир онаалганың күүселдезин хынаары-биле үнелелди бөлүк-биле тургускаш, чаңгыс классчыларының чедиишкиннерин үнелээр;

– янзы-бүрү аргаларны (өөредилге ному, энциклопедия, словарь, Интернет, улуг кижилер-биле чугаа, дузалал ном) ажыглап, херек материалды тывар;

– номчаан азы дыңнаан чогаалыңга хамаарыштыр бодунуң бодалын чугаалаар (7-9 домак), айтырыгларны салып тура, идепкейлиг болур;

– бодунуң чугаазының сорулгазын билир; херек сөстөрнү ажыглап, шынзыдарының бөдүүн аргаларын ажыглаар; бодунуң бодалын бадыткаары-биле номчаан чогаалыңга азы бодунуң амыдыралчы дуржулгазыңга даянып, барымдааларны шилип тывар.

Дараазында билиглерниң хевирлеттингени «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөрөнгениниң эртем түңнелдери болур:

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери:

– башкының база өөреникчилерниң номчулгазы-биле янзы-бүрү жанрларның чогаалдарын (улуг эвес чечен чугаалар, шүлүк, тоолдар) дыңнап чаңчыгар;

– домакта бижик демдектеринге дүүштүр үн доктаашкыннары база интонацияны сагып, бүдүн сөстөп тода, шын номчуур;

– улуг кижилерниң сүмези-биле боду номчууру-биле азы херек медээни тывары-биле номнарны көрүп шилиир;

– тыва улустуң үлегер домактар база чечен сөстөриниң мөзү-шынарлыг утказын билир, өөренип турар чогаалы-биле оларның өөредиглиг утказын дүүштүрер; оларны чугаазыңга шын ажыглаар;

– эки база багай чүве, найырал база өскерликчи чорук, төрөөн чуртунга база өг-бүлезинге ынакшыл дугайында темаларга угаап боданырыңга өөренир;

– башкының, ол ышкаш үлегер домактың дузазы-биле номчаан чогаалының кол бодалын тодарадыр;

– сөзүглелдин адын утказы-биле дүүштүрер, сөзүглелдин утказының ооң ады-биле харылзашкак болурун медресеп билир (чүге ынчаар адаттыңган); чогаалдың маадырының характерин тодарадыр, ооң кылган херектериниң чижектерин чогаалдан тывар;

– сөзүгледи уткалыг кезектерге чарар; оларга ат бергеш, башкының удуртулгазы-биле тургускан план ёзугаар долузу-биле азы кыска эдерти чугаалаар;

– болуушкуннарның дес-дараалашкаан тодарадыр, башкының удуртулгазы-биле чогаалдың уткалыг кезектерин тывар (эгеzi, кол кезээ, төнчүзү);

– эрттирипкен сөстөр болгаш домактарны кирип тургаш, чогаалдың сөзүглелин катап тургузар;

– чуруктар биле сөзүглелди дүүштүрер;

– чогаалдың маадырларын адап, оларга характеристиканы бергеш, оларның кылган херектерин сайгаржып чугаалажыр;

– башкының база өөредилге номунда айтырыгларга харыылап билир: «Чогаал сээң сагыжыңга кирди бе?», «Чогаалдаа чүү чүве сагыжыңга кирди азы кирбейн барды?», «Маадырларның кайызы сагыжыңга кирди?», «Сен бо таварылгада канчаар сен?»;

– номнуң ады, карты база аппарадының дузазы-биле школа база бажында библиотекадан бот номчулгага херек номну шилиир;

– билбес сөстөриниң утказын словарь ажыглап тайылбырлаар;

– сөзүглелди маадырның сеткил-хөөнүн база характерин дамчытпышаан рольдар аайы-биле аянный номчуур;

– номчаан чогаалыңга айтырыглар салыр;

– план тургузар, башкының дузазы-биле уткалыг кезектерин тодарадыр;

– чуруктар ажыглап, улуг эвес сөзүглелди эдерти чугаалаар;

– проза база шүлүк чогаалының онзагайларын тодарадыр;

– номчаан чогаалының дугайында бодунуң бодалын чугаалаар;

– башкының дузазы-биле сөзүглелди сайгарарының бөдүүн аргаларын ажыглаар;

– номчулганың сорулгазының аайы-биле номчуурунун хевирин (таныштырылга, өөредиглиг, шилилгелиг, дилеп тывар) медреселдиг шилиир.

Чогаадыкчы ажил-чорудулга:

– элээн каш сюжеттиг чуруктар дузазы-биле чогаалдың утказын катап тургузар;

– башкының удуртулгазы-биле сюжеттиг чуруктар ажыглап, шын эвес тургузуп каан сөзүглелди эде тургузар;

– башкының берген удуртулгазы үлегери-биле улуг эвес чечен чугаа азы тоол тургузуп чогаадыр (7 – 9 домак);

– башкының дузазы-биле коллективтиг тургускан планны азы даянырсестерни ажыглап, сөзүглелди долуг азы кысказы-биле эдерти чугаалаар;

– авторнуң азы мадырның адындан чогаалдың утказын эдерти чугаалаар;

– класска номчаан чогаалын сайгарып турда, бодунуң хамаарылгазының барымдаазын көргүспүшаан бодалын илередип чугаалаар (таарышкан) таарышпаан);

– жанрларының аайы-биле онзагай чүүлдери сагып база бодунуң бодап алганы-биле улустуң аас чогаалының биче хевирлеринге бодунуң чогаалдарын чогаадып тургузар.

Чечен чогаалдың билиглери:

– тыва улустуң аас чогаалының биче хевирлерин ылгап, тыва чонга оларның культурулуг үнезин медресеп билир;

– башкының удуртулгазы-биле проза сөзүглелин шүлүктен ылгап билир;

– эртем талазы-билечечен чогаал сөзүглелдеринин ылгалдарын тып билир; чечен чогаалга хамаарылгалыг сөзүглелдернин чижектерин бээр болгаш оларның ылгалын көргүскен таблицаны тургузар;

– улустуң база авторлуг тоолдарның онзагайларын билир; тоолдарның угаадыгларын билир

– тоол биле чечен чугааның онзагай демдектеринин чижектерин берип тургаш, ылгалдарын айтыр;

– чечен чогаалдың маадырларының кылган херектеринге үнелелди берип тургаш, характеристиказын тургузар;

– рифма дугайында билигни билир, рифмалыг одуругларның чижектерин бээр;

– уран-чечен аргаларның чижектерин сөзүглелден тывар (деңнелге, диригжидилге, эпитет);

– маадырның кылган херектерин үнелээр, башкының берген үнелелдеринге дүүштүр янзы-бүрү байдалдарда бодунуң кылган херектери-биле деңнээр.

3 класс

«Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренип алганының бот-тускайлаң түннелдери:

- чечен чогаал сөзүглелдери-биле ажылдап тургаш, бодунун төрүттүнген чурту база Россиязы дээш чоргаарланыр; Ада-чуртунга хамаарылгазы өг-бүлезинден эгелээр деп чүүлдү билип, бодунга өг-бүлезиниң кижигүннеринге четтиргенин илередип билир болгаш харысаалгалыг болурун кижизидер;

- Ада-чуртунун дугайында чогаалдарны боду тывар; Ада-чурту база ооң кижилериниң алдарлыг кылган херектерин чугаалап билир; Ада-чуртунга, ооң дылы, культуразы, төөзүзү база ёзу-чаңчылдарынга ынак болгаш хүндүлээр;

- делегейни ооң бойдузунун, чоннарының, культура база чүдүлгелериниң тудуш харылзаалыгы база чүүл-бүрүлүү-биле хүлээп алыр; хүрээлелче бүдүн социал угланышкынның көрүштүг болур;

- делегей, ниитилел, мөзү-бүдүш айтырыгларының дугайында сөзүглелдер-биле ажылдап тургаш, сагыш-сеткил база мөзү-шынар-биле холбашкан үнелелдерлиг болур;

- кижиниң амыдыралынга бойдустун ужур-дузазын билип, бүгү амылыг чүвөгө хумагалыг болур; уран-чечен сөстүн чаражын эскерип, бодунун чугаазын сайзыраңгайжыдырынче чүткүүр;

- кижилерниң күш-ажылын үнелеп хүндүлээр, бодунун база долгандыр кижилерниң кылган херектери мөзү-бүдүштүг болур деп билип алыр; өске кижилерниң сонуургалдарын хүндүлөп билир;

- шүлүкбаза проза чогаалдары-биле ажылдап тургаш, бодунга эстетиктиг миннишкиннерни кижизидер; боду номчукчу сонуургалдарлыг болур;

- эртем-популярлыг база чечен чогаал сөзүглелдери-биле ажылдап тургаш, чогаадыкчы онаалгалар күүседип тургаш, чогаадыкчы салым-чаяаннын хевирлээр;

- тодаргай темага, өөренип турар темазы-биле холбашкан төөгүлүг болуушкуннарга ном делгелгези чорудары-биле материалдарны чыып шилиир (хана солун, аас-биле литературлуг сеткүүл, кичээл-концерт, кичээл-конкурс дээш оон-даа өске).

Өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын хевирлээни «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренип алганының эртемнерни чергелештирериниң түннелдери болур.

Өөредилгениң углап башкараp бүгү талалыг кылдыныглары:

– кичээлдин темазы, кол сорулгазы база шийтпирлээр уjurлуг өөредилге-биле холбашкан айтырыгларын боду тодарадып билир;

– бөлүк азы эжи-биле кичээлге шийтпирлээр уjurлуг айтырыгларының планын медеpелдиг тургузар; ажылдың планын тургузуп тургаш, бодунуң көрүжүн бадыткап шыдаар; кичээлдин темазын өөренип тургаш, үрe-түңнелдиг бооп болур ажыктыг планын шилиир;

– деңнелге, анализ, синтез, түңнээр, дөмөй чүүлдернин хевирлери-биле дөмөй демдектерин болгаш чылдагаан уржуктарлыг харылзааларын тодарадыры-биле бөлүктөп билир, угаап бодаашкыннарны тургузуп, оларны тодаргай билиглерге хамаарыштырып билир;

– салдырган сорулгаларга дүүштүр сөстөрнi, сөс каттыжыышкыннарын тода адавышаан медеpелдиг, чүгүртү, аянын, рольдар аайы-биле номчуур;

– сүмелээн үнелелдернин хевиринге дүүштүр бодунуң, эжинин, бөлүктө эштеринин чедишкиннерин үнелээр;

– өөрeнгeн темазынга хамаарыштыр бодунуң билиинин деңнелин тодарадыр (билир, билбези); чедимче чок чүүлдерин тодарадыр; янзы-бүрү бижимел барымдаалар (өөредилге номнары, эртем-популярлыг база чечен чогаал номнары, сеткүүлдер, Интернет) ажыглап, өөрeнгeн темазынга чедир билип албаан чүүлдерин узуткаары-биле материалдар тывар;

– чедишкиннинг ажылдазын дээш берген айтышкыннарның утказы болгаш хүлээлгелерин медеpеп билир, кичээлге чедимче чок таварылгада оларны ажыглаар;

– баш удур тургускан негелделер болгаш шилииттинген үнелелдер хевирлеринге дүүштүр бодунуң ажылын үнелээр.

Өөредилгениң угаап шийгедиринин бүгү талалыг кылдыныглары:

– чечен чогаал сөзүглелинден меdээни тып тодарадыр; ону эжи азы бөлүк-биле ажылга сайгарып чугаалажыр;

- башкының азы өөредилге номунда айтырыгларга даянып, чогаал сөзүглелин сайгарар, чогаалдың кол бодалы болгаш идеязын тодарадыр;

– бир чечен чогаалдың маадырларының кылган херектериниң барымдааларын деңнээр, барымдааларыга даянып, оларның кылган херектериниң онзагайын тодарадыр;

– чечен чогаал сөзүглелинден деңнелгелерни болгаш эпитеттерни, метафораларны тывар, оларны бижимел база аас чугаазынга ажыглаар;

– номчаан чогаалының утказын үлегер домактар болгаш чечен сөстөр дуказы-биле боду тодарадыр;

– тыва улустуң база авторлуг тоолдарның, тыва чогаалчыларның чечен чугаалары болгаш шүлүктериниң утказын билир; тыва база делегей чогаалынга ол чогаалдарның ужур-утказын билир;

– бодунуң мөзү-шынар-биле холбашкан үнелелдеринге даянып, мөзү-шынар айтырыгларын шиитпирлээри-биле бодалын сүмелээр;

– чечен чогаалдың кол идеязын тодарадыр, уран-чечен сөстөр база домактарның утказын тайылбырлаар, бижип турар болуушкаарыга болгаш чогаалдың маадырларыга авторнун хамаарылгазын тодарадыр;

– кичээлдин темазы-биле холбашкан бодунуң бодалын азы бадыткалын тургузуар (9 – 10 домак);

– анаа боол биле хуулгаазын тоолду, анаа тоол биле чечен чугааны деңнээр; дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин айтыр;

– чуруктар азы чурукчунун чураан чуруу-биле чечен чогаалды азы оон эпизодун дүүштүрер; чечен чогаалдың сөзүглелинге боду чурук тывар;

– сөзүглелди адаары-биле үлегер домак азы чечен сөс тывар, бодунуң адын чогаадыр;

– ийи аңгы чечен чогаалдарның маадырларының кылган херектериниң чылдагаан барымдааларын деңнээр, барымдаалары ёзугаар оларның кылган херектериниң онзагай чүүлдерин тодарадыр;

– медээлерни янзы-бүрү хевирге бээр (сөзүглел, чурук, аялга, таблица дээш оон-даа өске); медээни бир хевирден өске хевирже эде тургузар (план, таблица, схема, справочник тургузар)

– словарьлар болгаш дузалал номнарны ажыглаар.

Харылзажылга чорударының бүгү талалыг кылдыныглары:

– номчаан азы дыңнаан чогаалынга хамаарыштыр бодунуң бодалын чугаалаар (9 – 10 домак дуказы-биле), бодунуң көрүжүн илередип азы айтырыглар салып тургаш, идепкейлиг болур;

- кижилер-биле янзы-бүрү байдалдарга чугаалажып тургаш, харылзажылганың аргаларын ажыглаар; чугаа этикедин сагып, бодунуң чугаазын сайзырадыр;

– чугаалажып турар кижизингесалдар чедирип, бүзүредир аргаларны ажыглаар;

– диалогка (полилогка) киржир, эжи азы бөлүк-биле ажылдап тургаш, эштериниң база башкызының айтырыгларынга харыылап азы айтырыг салып билир;

– өөренип турар чогаалынга азы чогаалчының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазың дугайында төлевилелге слайдылар тургузар (6 – 10 слайд);

– бодунуң көрүжүн шынзыдары-биле номчаан чогаалынга азы амыдыралчы дуржулгазынга даянып, бадыткалдарны шилип тывар;

– чечен чогаалдың чидиг айтырыгларын тайылбырлаарда, номчаан сөзүглелинден цитаталарны шилип тывар (маадырларның диалогундан үзүндүлөр, авторнуң бодалдары);

– барымдаалар ажыглап, чечен чогаалдың маадырларының мөзү-шынарларын үнелээр;

– номчаан чогаалынга салган чидиг айтырыгларга харыыларны тургузар;

– херек медээлерни өөредилге номнары, энциклопедия, словарь, Интернет, дузалал номнар, бичии уруглар сеткүүлү база солуннардан тыпкаш, системажыдып билир.

Дараазында билиглерниң хевирлеттингени «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөрөнгениниң эртем түңнелдери болур:

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери:

– башкының база өөреникчилерниң номчулгазы-биле сөзүглелдерни дыңнап чаңчыгар;

– номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын дамчытпышаан номчулга үезинде чугула сөстөрни аңгылап, домактар база сөзүглелдин кезектериниң аразында үн доктаашкыннарын сагывышаан медреселдиг, хажыдышкын чокка аянын ыткыр номчуур;

– номчулганың сорулгазын барымдаалап, ооң хевирин медреселдиг шилиир: таныштырылга, шилилгелиг, өөредиглиг, дилеп тывар;

– делегейде, чуртта, республикада, өг-бүлезинде болгаш байырлал база солун болуушкун дугайында улуг эвес чугаалар тургузар;

– национал ёзу-чаңчылдар база байырлалдарның ужур-утказын билир, улустуң аас чогаалын база ёзу-чаңчылдарын ажыглап, оларга белеткенир;

– бойдус дугайында тыва база орус чогаалчыларның шүлүк чогаалдарын деңнээр, оларның төрөөн бойдузун канчаар шүлүктеп мактаанын база кандыг сеткил миннишкыннери илереткенин деңнеп көөр;

– ачы-буян база хора, чараш база чараш эвес, шын база шын эвес деп билиглер дугайында сайгарып чугаалажыр, оларны бодунуң үнелел чугаазынга ажыглаар;

– чечен чогаал сөзүглелин сайгарарының эң бөдүүн аргаларын ажыглап билир; чогаалдың кыска аннотациязын тургузар (автор, чогаалдың ады, темазы, номчуурунга сүмелер);

– чогаалдың кол бодалын билир; үлегер домак азы чечен сөс биле чогаалдың кол бодалын дүүштүрер; автор кайы маадырның туружун деткип турарын билип турар болгаш ооң бадыткалдарын сөзүглелден тывар;

– номчаан чогаалынга айтырыгларны тургузуп, сөзүглелден оларга харыыларны тывар; айтырыгга харыы кылдыр азы бодунуң бодалын бадыткаары-биле номчаан чогаалындан эпизодту тывар;

– сөзүглелди уткалыг кезектерге чарар; оларга ат бергеш, тургускан планынга даянып, долузу-биле эдерти чугаалаар;

– номчаан чогаалынга план тургускаш, чурумал азы угаап бодаашкын элементилерин ажыглап, сөзүглелди эдерти чугаалаар;

– номнуң аппарадынга даянып, библиотекадан (школа, бажында, хоорай, суур) бот номчулгага херек номнарны шилиир; номчаан чогаалының дугайында бодалдарын эштери-биле солчуп чугаалажыр;

– номчаан чогаалының утказын эдерти чугаалаар (долузу-биле, шилилгелиг база кысказы-биле); эдерти чугаалап тургаш, болушкуннарның логиктиг дес-дараалашкаан база чугаалаарының ылаптыын сагыыр;

– библиотекада номнар дугайында төлевилелдер (проект) белеткээр; номнар конференциялары болгаш делгелгелерге киржир; библиотекада алфавиттиг болгаш темалыг каталогтарны ажыглаар;

– мөзү-шынар темаларына дискуссияларга киржир; бодунуң көрүжүн бадыткап тура, номчаан чогаалдарындан чижектерни бээр.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы:

– үлегер домактар база чечен сөстөр ажыглап, кижиниң амыдыралына номчулганың чугулазының дугайында улуг эвес хемчээлдиг чогаадыглар база эдертиглер бижиир;

– авторнуң азы маадырның адындан чогаалдың утказын эдерти чугаалаар;

– тыва чоннуң байырлалдары базы ёзу-чанчылдарынын дугайында чугаалар тургузар;

– башкының сүмелээн темазына төлевилел материалдары чыыр;

– номчулга конференцияларына, литературлуг викториналар, байырлалдар болгаш инценировкаларга, проза база шүлүк чогаалдарының аянныг номчулга мөөрейлеринге киржир;

– номчаан чогаалына үнелел бижиир.

Чечен чогаалдың билиглери:

– шүлүктүң онзагай чүүлдерин билир: одуруглар, рифма, ритм;

– чечен чогаалдарның маадырларын тодарадыр, оларга характеристика бээр, оларның кылган херектериниң чылдагаан барымдааларын билип, бодунуң сөстери-биле тайылбырлаар;

– чечен чогаалдың билиглерин ажыглап, янзы-бүрү сөзүглелдерниң бөдүүн сайгарылгазын кылып, оларны деңнеп көөр: аас чогаалының азы авторлуг чогаал, сөзүглелдин тургузуу, маадыр,

автор, уран-чечен аргалар (деңнелге, эпитет, диригжидилге, метафора);

– чечен чогаал сөзүглелиниң маадырларының база авторунун туружун тодарадыр;

– үлегер домактар база чечен сөстөр биле чечен чогаалдын темазын дүүштүрүп билир;

– авторлуг сөзүглелдин үлегеринге даянып, уран-чечен аргаларны ажыглавышаан бодунуң чечен чугаазын (шүлүүн) бижиир.

4 класс

«Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренип алганынын бот-тускайлаң түннелдери:

– Россия база Тываның маадырлыг эрткен үези-биле таныжып тура база бодунуң чонунуң маадырлыг чоруктары база чедишкиннери дээш сеткил-сагыш хайныышкынныг киржилгеzi база чоргааралы таварыштыр хамааты дөмейлешкээниң үндезинин билир болуру;

– бодунуң Ада-чуртунуң дугайында, чогаалчылар база шүлүкчүлөр дугайында база оларның маадырлар база төрөөн чуртунуң тураскаалдыг черлериниң дугайында чогаалдарын чугаалаар;

– бодунуң чонунуң ёзу-чаңчылдарының ужур-утказын билир, оларны билир болгаш камгалаар;

– тыва литератураның ужур-утказын, ооң кижиниң сагыш-сеткили база мөзү-бүдүжүнүң сайзыралынга ужур-дузазын билир;

– Тываның маадырлыг эрткен үези, ооң маадырлары база оларның Россияның төөгүзүнге киирген үлүүнүң дугайында бодунуң төлевилелдерин тургузар; төлевилелдериниң материалдарын чыып, оларны системажыдып, фото-, видео- база аудиоматериалдар дузазы-биле медээлерни шын тургузар;

– номчулга конференцияларынга, диспуттарга, мөөрейлерге, олимпиадаларга, концерттерге, аас-биле сеткүүлдерге киржир;

– чурттуң база республиканың тураскаалдыг хүннеринге ном делгелгелерин кылыр; материалдарны чыып, оларны хана солунга ажыглаар кылдыр системажыдар.

Өөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын хевирлээни «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренип алганының эртемнерни чергелештирериниң түңнелдери болур.

Өөрөдилгениң углап башкарар бүгү талалыг кылдыныглары:

- өөрөдилге-биле холбашкан айтырыгны боду тып тодарадыр, ооң түңнелин билир болгаш ону чедип алырының аргаларын шилип тывар;

- медреселдиг номчулганың аргаларын ажыглап билир, номчулганың янзы-бүрү хевирлерин ажыглаар;

- болуушкуннун чуруун база чогаалдың маадырының ажыл херектерин тургузуп тургаш, сөзүглелдин утказын шингээдиپ алып билиин сайзырадыр;

- кичээл үезинде ажылдап тургаш, алган билиин боду тайылбырлаар база ону өске хевирге эде кылып (таблица, схема, төлөвилел дээш оон-даа өске).

Өөрөдилгениң угаап шингедириниң бүгү талалыг кылдыныглары:

- башкының азы өөрөдилге номунун айтырыгларынга даянып, чечен чогаал сөзүглелин сайгарар, чогаалдың кол бодалын тодарадыр, ону эжи-биле азы бөлүккө сайгарып чугаалажыр;

- чечен чогаалдың сөзүглелинден херек медээни тывар, алган медээзин чурук, таблица дузазы-биле демдеглээр;

- чечен чогаал сөзүглелинден уран-чечен аргаларның чижектерин (деңнелге, эпитет, диригжидилге) тывар, оларның бодунун чогаадыкчы ажылынга ажыглаар;

- янзы-бүрү жанрның чечен чогаалдарын боду сайгарар, маадырның бодун алдынарының барымдааларын база ооң кылган херектериниң ужурун тодарадыр; оларны мөзү-шынар нормалары-биле дүүштүрер; шак-ла ыңдыг байдалда бодун канчаар алдынарының медреселдиг шилилгезин кылып;

- хуулгаазын тоол биле чечен чугааны деңнээр, оларның дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин тывар;

- янзы-бүрү жанрның чогаалдарының кол идеязын тодарадыр; уран-чечен аргаларның чижектерин тыпкаш, оларның маадырга характеристика берип турда, ужур-утказын тодарадыр;

– үлегер домак база чечен сөстүн дузазы-биле кайы-бир адырның темазын, кичээлдин темазын азы ном делгелгезинин адын адаар;

– ийи аңгы чечен чогаалдың маадырларының кылган херектеринин чылдагаан барымдаазын деңнээр; барымдаазын хамаарыштыр оларның бодун ап чоруурунун онзагай чүүлдерин тодарадыр;

– 10 – 12 домак дузазы-биле жанрын барымдаалап, бодунун чогаалын чогаадып тургузар;

– улуг эвес хемчээлдин чечен чугаа, шүлүк чогаадып тургаш, аянынг номчулга үезинде, үзүндүнү ойнап көргүзерде база төлөвилел онаалгаларын күүседип тургаш, бодунун чогаадыкчы салым-чаяанын көргүзер.

Харылзажылга чорударының бүгү талалыг кылдыныглары:

– диалогка (полилогка) киржир, номчаан чогаалынга хамаарыштыр бодунун көрүжүн 9 – 10 домак дузазы-биле илередир, номчаан чогаалының чижээнге азы амыдыралчы дуржулгазынга даянып, бодунун туружун бадыткап, бодалын чугаалаар, айтырыгларны салыр;

– чугаалажып турар кижизинге салдар чедирип база бүзүредир-биле бөдүүн аргаларны ажыглаар;

– бодунун аас база бижимел чугаазынга, угаап бодаашкыннарынга тыпкан сөзүглел материалдарын ажыглаар;

– айтырыгларга база номчаан чогаалынга хамаарыштыр чидиг айтырыгларга бижимел-биле харыылаар;

– салган сорулгаларынга дүүштүр бадыткал барымдаалар база цитаталар тывары-биле чечен чогаалды катап номчуур;

– медээ тывары-биле бүгү бижимел барымдааларны тывар, олардан херек материалдарны шилип тыпкаш, эде кылыр, системажыдар, салган сорулгазынга дүүштүр шын тургузар;

– медээ тыварянзы-бүгү бижимел барымдааларны ажыглап, 9 – 10 слайдылыг презентация белеткеп кылыр.

Дараазында билиглернин хевирлеттингени «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөрөнгенинин эртем түннелдери болур:

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери:

– чечен чогаалды чонунуң культуразының үнелиг чүүлү деп хүлээп алыр; өске эртемнерни чедииникиниң шингээдиپ алырынга номчулганың ужур-утказын медресеп билир;

– кижиниң база ниитилелдин сагыш-сеткил-биле холбашкан амыдыралынга тыва литератураның ужур-дузазын билип турар;

– өөредилге база чечен чогаал номнарын, эртемниң база шингээдип алырының номнарын, дузалал номнарны кезээде көрүп, номчуп база шинчилеп ажыглаарын чедип алыр;

– сөзүглелде домактарны интонация аайы-биле шын белеткеп, дүрген, медреселдиг, хажыдышкын чокка ыыткыр номчуур; чечен чогаалдың жанр аайы-биле онзагай чүүлдерин барымдаалап, аянның номчулга үезинде интонацияны, темпизин, логикиг ударение база үн доктаашкыннарын шын шилиир;

– сөзүглелдин ужур-утказын билип алыры-биле сайгарылганың бөдүүн аргаларын ажыглаар; сөзүглелде көрдүнген мөзү-шынарлыг база эстетиктиг үнелиг чүүлдерни (ачы-буян, тайбың, шыдамык болуру, чөптүг чорук, ажылгыр болуру) медресеп билир;

– сөзүглелди кезектерге чарар, оларга ат бээр, эдерти чугаалаарының планын боду тургузар;

– өөренип турар сөзүглелинге 1–2 чидиг айтырыгны тургузар; чидиг айтырыгга хамаарыштыр бодунуң көрүжүн бадыткап турар кезектерниң чижектерин номчаан чогаалындан тывар;

– чечен чогаалдан уран-чечен аргаларның чижектерин тывар;

– бижимел чугааның чамдык хевирлерин (тоожуушкун – үлегерге даянып, тургузар, чурумал – маадырның характеристиказы, угаап бодаашкын – салган айтырыгга бижимел харыы) херек кырында ажыглап билир кылдыр өөренип алыр;

– мөзү-шынар темаларынга дискуссияларга киржир: номчаан чогаалдарындан чижектер шилип алыр;

– литературлуг темаларга төлевилелдер белеткээр; ном конференцияларынга база делгелгелерге киржир; библиотекага алфавиттиг база темалыг каталогтарны ажыглаар; бичии уругларга сеткүүлдер база солуннар-биле ажылдап билир.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулга:

– бодунуң тургускан планынга даянып, чогаалдың утказын долузу-биле, шилилгелиг база кысказы-биле эдерти чугаалаар;

эдерти чугаалап тургаш, болуушкуннарның дес-дараалашкаан база ылаптыг чугаалаарын сагыыр;

– планны тургускаш, сөзүглелге ат бээр;чурумал (бойдус чурумалы, маадырның даштыкы хевири, бажынның дериг-херексели) азы угаап бодаашкын элементилери кирип турар сөзүглелди эдерти чугаалаар;

– үшкү арындан сөзүглелди эдерти чугаалаар;

– тыва азы орус дылга номчаан чогаалыга даянып, бодунуң база Россияның чоннарының байырлалдары база ёзу-чаңчылдарының дугайында чугаа тургузар;

– бодунуң улуг эвес хемчээлдиг чогаалын чогаадып бижиир (тоол, чечен чугаа, тоолчургу чугаа, шүлүк);

– литературлуг темага төлевилел материалын чыггаш системажыдар;

– номчаан чогаалыга үнелел бижиир.

Чечен чогаалдың билиглери:

– литературлуг билиглерни (аас чогаалы база авторлуг чогаал, сөзүглелдин тургузуу, маадыр, автор) база уран-чечен аргаларны (диригжидилге, метафора, деңнелге, эпитет) ажыглап, янзы-бүрү сөзүглелдерниң бөдүүн сайгарылгазын кылып, деңнеп көөр;

- чечен чогаалдың сөзүглелиниң маадырының база авторунуң туружун тодарадыр;

–уран-чечен аргаларны ажыглап, авторнуң сөзүглелин үлегерге ап, бодунуң сөзүглелин (чечен чугаа азы шүлүк) чогаадып тургузар.

«ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА» ДЕП ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УЖУР-УТКАЗЫ

«Литературлуг номчулга» деп курста дараазында бөлүктөрнү аңгылап көргөн:

ЧУГАА БОЛГАШ НОМЧУЛГА АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери деп кезээнде тыва дыл болгаш литературлуг номчулга кичээлдеринге ажыглаттынып турар хевирлерниң өөредилгеге кол уjur-утказын илереткен:

Дыңнаары (аудирование). Төрээн дылынга

бижиттингенчечен чогаалдың янзы-бүрү жанрларын дыңнап тургаш, шингээдири. Дыңнаан чогаалының кол утказын билири, кол болуушкуннарны айтып билири, болуушкуннун сайзырап келгенин дес-дараалаштыары; чогаалдың кол утказын тодарадыры; дыңнаан чогаалында логиктиг харылзааларны тургузары болгаш чогаалга хамаарыштыр сеткил-сагыш хайныышкынның бодалды илередири.

Номчууру. Хемчээли болгаш жанрының аайы-биле таарымчалыг чогаалдарны медреселдиг номчууру. Номчулганың сорулгазын угаап билири. **Номчуурунун аргазы:** бүдүн сөстөп, чогаал номчулганының негелделерин сагывышаан, танывазы сөзүглелди чазыг чок номчууру.

Номчуурунун дүргени: сөзүглелдин утказын медреселдиг, илдик чок номчуур темпини уругга тургуспушаан номчуурунун дүргенин чоорту улгаттырар. Сорулгазын барымдаалап, ыткыр азы иштинде **номчуурунун хевирин** шилип, номчаан сөзүглелинден херек медээни тып база чечен чогаалдың сөзүглелинде уран чечен аргаларны эскерип билирин чедип алыры.

Аянның номчулга: сөзүглелдин утказынга дүүштүр орфоэпияның база интонацияның негелделерин сагып, аянның номчууру. Эге школага аянның номчулгага алган билиглери кол ниити болгаш ортумак долу школаларга чечен чогаалдың утказын, ооң дугайында билиглери чедишкынниг шингээдип алырынга улуг ужур-дузалыг.

«Чугаалаары» болгаш «Бижири» деп кезектер аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынга дузалаар.

Чугааланыры. Аас чугаа культуразы. Монолог – чаңгыс кижиниң бодалын илередип чугаалаар аас чугааның хевирин. Ооң хевирлери: тоожушкун, чурумал (тодарадып чугаалаары), угаап бодаашкын. Монологка чугааның уран чечен аргаларын ажыглаары (синонимнер, антонимнер, деңнелге, эпитет). Улуг эвес монолог чугааны тургузары: чогаал дугайында бодунуң бодалы (маадырлары, болуушкуннар); план аайы-биле сөзүглелди аас-биле чугаалаары; угаап бодаашкын болгаш чурумал элементилерин ажыглап, тоожаан аянның аас-биле чогаадыг тургузары. Орус болгаш тыва чогаалда маадырларны деңнээри (портрети, кылган херектери).

Шүлүк чогаалының уран номчулгазы (шээжи-биле номчулга).

Диалог чугаа, ооң онзагайлары. Чугаалажып турар

кижизиниң чугаазын дыңнап база үнелеп билири. Өске бодалды үзе кирбейн дыңнааш, бүзүрөнчиг болгаш барымдаалыг харыыны бээри. Өске культураның төлээлекчизи-биле чугаалажып тургаш, чугаа этикединиң дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин сагып, чугаалажып билири. Чогаалды сайгарып турда, **диалогка** киржири. Дыңнаан (номчаан) чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илередири: бодалын сөзүглелди ажыглап тургаш, бадыткаары. Айтырыг салып билири, номчаан чүүлүнүң утказынга хамаарыштыр айтырыгларга харыылап билири. Сөзүглелди кезектерге чарып, план тургузары. Сөзүглелди эдерти чугаалаары: кыска, долу, шилилгелиг.

Бижик. Бижимел чугаа культуразы. Тыва бижимел чугаа негелделери. Айыткан темага бижимел чугааның утказының дүүшкээ. Чогаалга хамаарыштыр берген айтырыглар аайы-биле кыска бижимел чугаа тургузары. Чоорту эдертиглер, кыска чогаадыглар (хостуг, тема аайы-биле, чурук-биле; тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын) бижири. Амы-хууда база боттуг чагаалажышкынның культуразынга өөредери (SMS-дыңнадыглар, чагаалар болгаш байыр чедириишкиннери, эвилең-ээлдек тодарадыглар)

Өөредилге болгаш эртем-популярлыг сөзүглелдер-биле ажыл. Өөредилге болгаш эртем-популярлыг сөзүглелдер дугайында ниити билиг. Төрээн дылынга өөредилге болгаш эртем-популярлыг сөзүглелдерни шиңгээдип алыры. Өөредилге болгаш эртем-популярлыг сөзүглелдерни медээ (информация) алырының үндезини деп билип алыры. Өөредилге болгаш эртем-популярлыг сөзүглелдерниң кол утказын, дылының уран чечен аргаларын илередири. Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, кезек бүрүзүнүң темазын тодараткаш, ат бээри. Сөзүглелде кол сөстөрни аңгылаары, сөзүглелди катап тургузар ажылдың планын тургузары. Тыва дылдың сөстери, сөс каттыжышкыннары болгаш домактарын орус дылче очулдуруп билири.

ЧЕЧЕН ЧОГААЛДЫҢ СӨЗҮГЛЕЛДЕРИ-БИЛЕ АЖЫЛ

Чечен чогаалдың сөзүглелин өске хевирлерден ылгап билири. Сөзүглелдин адының утказы-биле дүгжүп турарын тодарадып билири. Аянның номчуурунун бүгү аргаларын ажыглап, чечен чогаалдың сөзүглелиниң утказын эдерти чугаалаары (допчу,

кыска, шилилгелиг). Чечен чогаалдың сөзүглелинин жанрын, кол утказын, сюжедин, композициязының элементилерин тодарадыры. Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, темазын тодараткаш, кол сөстери болгаш уран овор-хевирлерин тодарадыры. Сөзүглелдин планын ат домактары, айтырыг домактары азы тодаргай бодал хевирлиг тургускаш, кезек бүрүзүнге ат берип билири. Маадырларның характеристиказын кылган кылган херектеринге, өске маадырларның чугаазы азы авторнуң характеристиказынга даянып, тургузуп билири, оларның мөзү-бүдүш талазы-биле шынарларын тодарадып билири. Маадырларның кылган херектеринин чылдагааннарын үнелеп билири болгаш бодунуң хамаарылгазын илередири. Персонажтын характеристиказын тургузарда, портрет, интерьернин ужур-утказы. Маадырларның херектерин ооң чугаалап турар чүүлдери-биле деңнээри. Персонажтын чугаазы база авторнуң сөзү. Сөзүглелде уран чечен аргаларны тодарадып билири (уран овор-хевир, эпитет, деңнелге, метафора, гипербола), оларның кандыг сорулгалыг ажыглаттынганын тодарадыры. Бойдус чурумалы, ооң чечен чугааның сөзүглелинге ужур-утказы. Дөмей темалыг тыва база орус чогаалдың сөзүглелдерин деңнеп, оларның дөмей база ылгалдыг чүүлдерин, дылының уран аргаларын деңнээри. Сөзүглелге таарыштыр чураан чуруктарга чеченчугаа тургузары.

ЧЕЧЕН ЧОГААЛДЫҢ БИЛИГЛЕРИ

Чечен чогаалдың үлегерлерин номчуп, сайгарып тургаш, литературлуг билиглерни өөреникчилерге тайылбырлаары.

Улустуң аас чогаалы болгаш чечен чогаал. Проза болгаш шүлүк чогаалы, басня, оларның ылгалы. Башкының удуртулгазы-биле сөзүглелден дараазында литературлуг билиглерни тып билири: уран овор-хевир, жанр (аас чогаалының биче хевирлери – тывызыктар, үлегер домактар, көгүдүглер, уруглар ырлары улустуң ыры, дүрген чугаа, узун тыныш; улустуң тоолу, авторлуг тоол; басня, чечен чугаа, тоожу, шүлүк, шии). Чечен чогаал, чогаалчы (автор), сюжет, тема, чогаалдың тургузуу (композиция), кол утказы, кол бодалы, маадыр (персонаж), портрет, маадырның овор-хевири, бойдус чурумалы, интерьер, синонимнер, антонимнер, эпитет, деңнелге, гипербола, диригжидилге, ритм, рифма. Очулга, авторлуг

очулга.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕРНИҢ ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ

Аянның номчулга. Роль аайы-биле номчулга. Калбак чогаалдың үзүндүзүн ойнап көргүзери. Номчаан чогаалынга даянып, бодунуң сөзүглелин тургузары. Сөс-биле чурулга. Эдертиг, чогаадыг кезектиг эдертиг. Кыска чогаадыг, чурукка чогаадыг, бодунуң дуржулгазынга даянып, чогаадыг бижири. Шын эвес тургускан сөзүглелдерниң янзы-бүрү хевирлери-биле ажылдаары. Тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче сөстөр, сөс каттыжышкыннары база домактарны очулдуары. Тыва-орус чоннарның аас чогаалында дөмей тывызыктар, үлегер домактар, чечен сөстөрнүң чижектерин тывары. Бодунуң тоолдары, үлегер домактарын чогаадып тургузары. Тыва-орус чогаалдарны деннеп, оларда дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерни тодарадыры.

БИБЛИОГРАФТЫГ КУЛЬТУРА

Сүмелзэн даңзыдан херек номун шилип билири. Номнуң авторун, каасталгазын кылган чурукчузун айтып, допчузу база номнуң утказының дугайында кыска тайылбырын (аннотация) тып билири. Номда чуруктарны чогаалдың тодаргай эпизоду-биле холбап билири. Словарьлар болгаш немелде дузалал номнар-биле ажылдап билири.

УРУГЛАРНЫҢ НОМЧУКЧУ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ

Уругларның номчукчу ажыл-чорудулгазы деп кезээкте өөреникчилерниң номчуур чогаалдарының шилилге принципин боттандырып, ооң иштинде кол принцип – сонуургал, дыл, тема база көдүрген айтырыгларының аайы-биле билдингир болурун боттандырып турар. Эге школаның өөреникчилериниң номчуур ужурлуг чогаалдарын тодарадып тура, жанр аайы-биле чүүл-бүрү болгаш кижизидикчи ужур-уткалыг болурун сагаан.

«Литературлуг номчулга» кичээлдеринге номчуур ужурлуг чогаалдарны тодарадып тура, тыва болгаш өске чоннарның аас чогаалының улуг-биче хевирлериниң үлегерлерин киирген: тоолдар (дириг амытаннар дугайында, хуулгаазын, анаа тоолдар, дистинчек),

тоолчургу болгаш төөгү чугаалар, тывызыктар, дүрген чугаалар, узун тыныш, көгүдүглөр, үлегер домактар, улустуң ырлары, оюн үдээн чугаалар дээш оон-даа өске. Авторлуг тоолдар. Ол ышкаш орус литератураның классиктериниң алдын фондузун тургузуп турар чогаалдарның очулгаларын, тыва литератураның үндезилекчилериниң болгаш тыва база орус уруглар чогаалчыларының чогаалдарын киирген.

Номчуур чогаалдарының чижек темалары: Тыва дылын, тыва чонуң Тыва чериң – ожууңнуң үш ыдык дажы. Өөренип өөрөн. Чылдың үелери. Кижиге – бойдуңуң төлү. Бистиң бичии өнүктүривис. Төөгү билбес төөрээр, төрөл билбес түрээр. Кайгамчыктыг чашкы үем. Ажылга ынактың алдары бедик. Тыва – кайгамчыктыг оран. Улус аразындан ие караа чымчак. Байырланчыг байырлалдар. Ойнаксанчыг оюннарым. Кижиге болуру чажындан. Чонум чаагай ёзу-чаңчылдары. Хөктүг ужураалдар, солун болуушкуннар. Эштигге хөглүг, эптигге күштүг. Эрний эреси дээш оон-даа өске.

«ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА»ДЕП ЭРТЕМНИҢ ЧИЖЕК ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫНЫ

(2 – 4 класстарга неделяда 2 шак, ниитизи-биле 204 шак)

Эртемениң утказы	Тематиктиг планнаашкын	Өөреникчининг ажил-чорудулгазының характеристиказы
Аудирование (дыңнаары)		
Аас-биле чугааны дыңнап билири, аас-биле дамчыткан сөзүглелди шын билип алыры, дыңнаан чогаалының утказынга хамаарыштыр салган айтырыгларга харыылап билири; сюжеттин болуушкунунуң	Аас чогаалының хевирлерин дыңнаары: кол сюжеттиг линиязы. Тоолдуң маадырынга характеристика бээр (эки азы багай). Маадырны тодарадып чугаалаары. Шүлүк чогаалын дыңнаары:	Башкының, эштерининг база уран чүүлдүң мастерининг күүселдези-биле улустуң аас чогаалының чогаалдарын, чечен чогаалдарны дыңнап билири ; сөзүглелдинг утказы-биле холбашкан айтырыгларга харыылаар, кол

өөскүп сайзыраанын дес-дараалаштырыры, маадырларның аажы-чаңының онзагайын база авторнун ону тодарадып бижип турарын билири; чечен чогаалдың жанр аайы-биле хевирин тодарадыры.	дыңнакчының сагыш-сеткил хайныышкынның байдалы. Проза чогаалын дыннаары: кол сюжеди, кол маадырлары. Чечен чогаалдың жанрлары. Өөредилге сөзүглелин шиңгээдип алыры: кол сорулгазы, онаалгаларның системазы. Эртем-популярлыг сөзүглелди шиңгээдип алыры: кол утказы (медээ)	бодалын дамчыдып билир, бодунуң сеткил хайныышкынның харыызын үнелээр. Сөзүглелди шиңгээдип алыр: сорулгазын тодарадыр, онаалганы күүседириниң алгоритмин тургузар (дес-дараалаштыр), онаалганы күүседип турарының байдалын база түңнелдерин үнелээр. Дыңнаан чечен чогаалының онзагай чүүлдерин чугаалап билир: жанры, сюжединиң хөгжүлдери, маадырларын сөс-биле чуруп көргүзөр. Бодунуң харыызын эштериниң харыылары-биле деңгээр. Төрөөн дылында база даштыкы дылда аас чугааны ылгап билир.
Чугаалаары (аас чугаа культуразы)		
Диалог чугаа, ооң онзагай чүүлдери: салган айтырыгны билип турары, оларга харыылап, сөзүглелге хамаарыштыр айтырыг салып билири; чугаалажып турар кижизин үзе кирбейн дыңнаары, сайгарып турар	Диалог. Чугаалажып турар кижизиниң айтырыгларын дыңнаары. Чугаалажып турар кижизиниң айтырынга харыылаары. Чугаалажырының дүрүмнери. Ээлдек болуру –	Диалогка киржир: чугаалажып турар кижизиниң салган айтырыгларын билип турар болгаш чугаа этикедин сагып харыылаар. Диалогка чугаалажып турар кижизиниң тыва дылды кайы-хире

чогаалының дугайында бодунуң бодалын ээлдек илередип чугаалаары. Чугаалажырының норма болгаш хевирлери. Монолог – аас-биле чугаа илередириниң хевир: бодунуң аас-биле чугаазын илередирде, тыва дылдың уран-чечен аргаларын шилээш, ажыглаары (синоним, антоним, деңнелге, диригжидилге, хөөктүрүг); бодунуң амыдыралчы бодалдарын чугаага илередири; бодунуң бодалының композициясын шын тургузары; авторнуң бодалын сайгарары; сөзүглелдин кол бодалын дамчыдып чугаалаары. Номчаан чогаалының, ооң аңгы сюжединиң уламчызы кылдыр аас-биле чогаадыг тургузары; чурук-биле, берген темага кыска чугаа тургузары.	чугаалажырының бир дугаар дүрүмү. Чугаалажып турар кижизинге канчаар айтырыг салырыл: айтырыгны шын салыры. Дадагалзап турарын, муңгараанын, дилегни айтырыгга илередири. Монолог. Берген темагачугааның кол бодалын илередири (кол чүнү чугаалаксаан мен). Чугаа тургузарынга ажыглаар уран-чечен аргалар. Чугааның тургузуу. Чугаа, ону өске кижилерге таныштыралы. Аас-биле чугаа. Номчаан чогаалының , көргөн чуруунуң темазын тодарадыры (авторнуң чүнү чугаалаксааны). Чогаалдың кол бодалын илередири (автор кол чүнү чугаалаксаан). Аас-биле чогаадыгның тема болгаш кол бодалын тодарадыры. Чугаа тургузарынга ажыглаар уран-чечен аргалар. Аас-биле чугааның тургузуу. Бодунуң чугаазын	билирин барымдаалап көөр. Тыва дылды эки билбес азы багай билир уругларга тыва дылга онаалга кылып турда, дузаны чедирер. Айтырыгның ат оруннарын (сөстөр) (<i>чүү? кым? кажан? чүгө? канчаар? кайда?</i>) ажыглап, айтырыг домактарынтургузар. Берген темага монолог тургузар: бодалдарны дес-дараалаштыр, уткалыг кылдыр тургузар, кол бодалды илередир, бадыткалдарны шилип тургузар. Дыңнакчының онзагай чүүлдерин барымдаалап, аас-биле сөзүглел тургузар: улуг эвес чугаа, үнелел, угаап бодаашкын.
---	--	---

	өске кижилерге таныштырары.	
Номчулга		
Быткыр уткалыг шын номчулгаже чоорту кирери; өөреникчинин номчуурунга дүүштүр номчуурунун дүргени; номчуурунун дүргенин чоорту улгаттырары; янзы-бүрү хевирнин сөзүглелдеринин уткасын билип алыры-биле домактарнышын адалга болгаш үн аянын сагып номчууру: бижик демдектерин сагып, бөдүүн домактарны үн аянын сагып номчууру. Чечен чогаалды чоорту аянынг номчулгаже шилчип номчууру: үзүктелиишкиннерни , үн аянын сагывышаан. Сөзүглелди чыып бижээн домактан ылгап билирин чедип алыры; сөзүглелдин тургузукчу кезектерин аңгылаары: ады, абзац, автор.Номнун	<i>Быткыр база иштинде номчулга.</i> Слог, сөс, домакты быткыр номчууру, солгтап номчулгдан чоорту медеделдиг бүдүн сөстээр номчулгаже шилчири. Аңгы-аңгы жанрнын сөзүглелдерин иштинде номчууру. Проза база шүлүк чогаалын аянынг номчууру. Уран-чечен аргаларны ажыглаары: үнаяны, чугаанын дүргени, үннүн аяны, үн доктаашкыннары. Шүлүктү шээжи-биле номчууру. <i>Аңгы хевирнин сөзүглелдери-биле ажыл.</i> Сөзүглел биле чыгган домактар. Чечен чогаал сөзүглели. Эртем-популярлыг сөзүглел. Өөредилге номундан сөзүглел. Чечен чогаал сөзүглелинин эртем-популярлыг сөзүглелден ылгалы. <i>Сөзүглелдин ады.</i> Сөзүглелге чүнүн дугайын бижип	Сөстөр, домактарны быткыр номчуур. Өөреникчилернин арга-шинээнге дүүштүр номчулганын дүргенин чоорту улгаттырар. Сөзүглелдин бижик демдектеринге үн доктаашкыннарын кылып тургаш, номчуур. Чечен чогаалдын сөзүглелинин онзагай чүүлдеринге дүүштүр үн аяны, үн доктаашкыннары, темпини ажыглап тургаш, чечен чогаалды аянынг номчуур. Чечен чогаалды (оон үзүндүзүн) рольдар аайы-биле номчуур. Иштинде номчуур: кол кезектерин тодарадыр;сөзүглелди ажыглап, айтырыгларга харыылаар. Сөзүглелдерни хайгаараар: сөзүглел дугайында оон ады, темазы база чуруктары-биле даап чугаалаар; чогаалдын темазын, кол бодалын

утказын ооң ады болгаш каасталгазынга даянып, даап чугаалаары. Сөзүглелдин темазын, кол бодалын, тургузуун боду тодарадыры (эгенин, бир кезээнин, чыындынын); сөзүглелди уткалыг кезектерге чарары, оларга ат бээри. Чогаалды чүге ынчаар адаанын билип турары. Коллективтиг сайгарылгага киржири: айтырылгарга харыылап билири, темага дүүштүр санал кылыр; эштериниң чугаазын дыңнаары, чугаа үезинде харыыларга чечен чогаалдың сөзүглелин ажыглап, немей бодалын илередири. Дузалал чуруктарлыг номнарны ажыглаары. Уран-чечен аргаларны ажыглап, сюжетти боду тургузары: башкының айтырылгарына	турарын ады-биле даап бодаары. Чогаалдың адының сорулгазы болгаш хүлээлгези. Башкының сүмелээн вариантыларындан атты шилири. Сөзүглелдин адын өске өөреникчилер-биле шилири. Сөзүглелдин темазы. Сөзүглелдин темазын тодарадыры (дириг амытаннар дугайында, бойдус дугайында, бичии уруглар дугайында, чоннуң ёзу-чаңчылдарынын дугайында, күш-ажыл дугайында), башкының дузазы-биле оон боду. Сөзүглелдин темазын ылавылап тодарадыры. Сөзүглелдин кол бодалы. Чогаалдың кол бодалын сайгаржып чугаалажыры (коллектив-биле, эжи-биле, бөлүк-биле, баштай башкының дузазы-биле оон боду): автор чүнү чугаалаксааныл?	тодарадыр; авторнун бодалының бадыткалдарын сөзүглелден тывар. Өөрөдилге, чечен чогаал, эртем-популярлыг сөзүглелдерни деннээр: жанрын тодарадыр, тургузуун, уран-чечен аргаларын сайгарып, онзагай чүүлдерин демдеглээр. Чогаалдың адының утказын тайылбырлаар. Сөзүглелдин планын тургузар: сөзүглелди кезектерге чарар, оларга ат бээр, даяныр сөстөрүн айтыр, чогаалдың кол бодалын тодарадыр (башкының дузазы-биле, оон боду). Чечен чогаалдың сөзүглелин эдерти чугаалаар: долузу-биле, кысказы-биле, шилилгелиг
---	---	---

даянып, чогаалдын сөстөрүн ажыглап, сюжетти дөс-дараалыштыр тургузары, эдэрти чугаалаары, чуруктарга адынып, чугаалаары. Уран-чечен аргаларны (эпитет, деңнелге, хөөктүрүг) ажыглап, маадырның характеристиказын тургузары. Маадырга азы болуушкунга хамаарылгалыг сөстөрүн, сөс каттыжыышкыннары н сөзүглелден тывары. Маадырның кылган херектерин башкының дузасы-биле сайгарары. Маадырларның кылган херектерин деңнеп сайгара. Маадырның ады-биле авторнуң ооң хамаарылгазын тодарадыры. Сүмелзэн план-биле маадырга характеристика тургузары. Бодунуң дуржулгазынга даянып, маадырның кылган херектерин үнелээри. Сөзүглелди долүзү-биле эдэрти чугаалаары	Сөзүглелде авторнуң бодалдарын илереткен сөстер, сөс каттыжыышкыннары . <i>Сөзүглел-биле ажыл.</i> Сөзүглелдин планын тургузар. Кезек бүрүзүнүң кол бодалын, темазын тодарадыр: сөзүглелди кезектерге чарып, кол сөстөрүн аңгылаары. Кезектеринге ат бээр. <u>Сөзүглелди долүзү-биле эдэрти чугаалаары.</u> Кол бодалын тодарадыр. Кезек бүрүзүнүң темазын тодарадыр: сөзүглелди кезектерге чарары. Үзүндүнүң кол сөстөрүн аңгылаары. Сөзүглелдин үзүндүзүн эдэрти чугаалаары. Сөзүглелди эдэрти чугаалаары. <u>Сөзүглелди кысказы-биле эдэрти чугаалаары.</u> Кол бодалын тодарадыр. Кезек бүрүзүнүң темазын тодарадыр: сөзүглелди кезектерге чарары. Аас-биле чугаага ажыглаар	(үзүндүзүн, маадырның кылган херектерин). Россияның аңгы чоннарының төлээлекчилери авторларның чогаалдарының темаларын деңнээр. Аңгы чоннарның аас чогаалы (тоолдар) болгаш чечен чогаалының (чечен чугаалар) мөзү-бүдүш база эстетиктиг талаларын, ол ышкаш онзагай чүүлдерин деңнеп сайгарар. Хайгаараар: чурукту топтап көөр, ооң сюжедин утказының аайы-биле чоок сөзүглелдин үзүндүзү-биле дүүштүрер, чурукка ат бээр.
--	--	--

(үзүндүнүн кол бодалын тодарадыр, кол сөстөрүн демдеглээр, эпидотту долузу-биле эдерти чугаалаар; сөзүглелди кезектерге чарар, кезек бүрүзүнүн база сөзүглелдин кол бодалын илередир, сөзүглелдин домактары-биле, айтырыг домактары-биле, бодунун тургускан домактары-биле план тургузар,) Башкының берген азы бодунун шилип алган үзүндүзүн хостуг шилилгелиг эдерти чугаалаар: чогаалдың маадырының характеристиказы, болуушкуннун болуп турар чери (сөзүглелден херек сөстөр болгаш сөс каттыжыышкыннары н ажыглаап тургаш). Аңгы-аңгы чогаалдардан болуп турар байдалы, маадырларының кылган херектери дөмей эпизодтарны тыпкаш, деңнээр. Сөзүглелдерниң хевирлери: чечен	сөзүглелден сөстөр, сөс каттыжыышкыннары . Сөзүглелди кызырары. Сөзүглелди кысказы-биле эдерти чугаалаары. <u>Сөзүглелди шилилгелиг эдерти чугаалаары.</u> Чогаалдың маадырының характеристиказы: маадырга характеристика бээри-биле сөзүглелден сөстөр, сөс каттыжыышкыннары н шилиири (башкының дузазы-биле). Шилип алган дылдың аргаларын ажыглап, сөзүглелди тургузар (башкының дузазы-биле, оон боду). Коллективтиг тургускан план дузазы-биле маадыр дугайында чугааны тургузары. <u>Сөзүглелдин үзүндүзүн эдерти чугаалаары:</u> чогаалда болуушкуннун болуп турар черин, болуушкуннун эн дүшкүүрлүг байдалын, үезин,	Сөзүглелди сайгарар: чурукка даянып, харылзаалыг чугаа тургузары-биле сөзүглелден сөстөр тывар; планын тургузар.
---	---	--

чогаал, өөредилге номундан, эртем-популярлык. Аңгы-аңгы хевирниң сөзүглелдерин деңнээри. Өөредилге база эртем-популярлык сөзүглелди долузу-биле база кысказы-биле эдерти чугаалаар.	канчаар эгелээнин чугаалаары-биле сөзүглелден херек сөстөр, сөс каттыжышкыннары н шилиир. Коллективтиг тургускан план-биле шилип алган дылдың аргаларын ажыглап, сөзүглелди тургузар (башкының дузазы-биле). Сөзүглелге чураан чурукка чугаа тургузар. Башкының дузазы-биле чуруктуң сайгарылгазы: кымны чураан, кажан, каяа. Сөзүглелден дүгжүп турар үзүндүзүн тывар. Чурук-биле чугаа тургузарда ажыглаар сөстөрни сөзүглелден тывары (башкының дузазы-биле, коллективтиг тургускан план-биле, боду).	
Бижирни (бижимел чугаа культуразы)		
Бижимел чугааның нормалары: утказының адынга дүүшкээ, уран-чечен аргаларны (синонимнер, антонимнер, эпитеттер, деңнелгелер,	Бодунуң бодалының темазын (чүнүн дугайында чугаалаксааным), кол бодалын (мээң чугаамда чугула чүүл)тодарадыры, дылдың уран-чечен аргаларын	Бижимел сөзүглелди тургузар (чугаа, үнелел): бодунуң бижимел ажылының темазын тодарадыр. Тургускан чугаазының хевирин тодарадыр: сөзүглел тоожуушкун, сөзүглел чурумал,

диригжидилге) бжимел чугаа хевирлеринге ажыглаары: чогаадыг тоожуушкун, чогаадыг чурумал, чогаадыг даап бодаашкын, чечен чугаа, үнелел.	ажыглааны. Бодал- чугааның хевирлери: сөзүглел тоожуушкун, сөзүглел чурумал, сөзүглел даап бодаашкын. Бжимел чугааның тургузуу. Чечен чугаа, үнелел хевирлиг аас-биле чогаадыглар.	сөзүглел даап бодаашкын. Сөзүглелдин хевиринге дүүштүр уран-чечен аргаларны ажыглаар.
Уруглар номчулганының делегейи		
Улустуң аас чогаалының чогаалдары. Тыва чогаалдың үндезилекчилеринин, уруглар чогаалчыларының чогаалдары. Тыва дылче очулдурган орус база өске чоннарның болгаш даштыкы чогаалчыларның уругларга чогаалдары. Төөгүлүг, ужуралдарлыг, фантастика чогаалдары. Эртем- популярлыг, энциклопедия база тайылбыр литература. Уругларның солун- сеткүүлү: «Сылдыс- чыгаш», «Алдын- Кушкаш». Уруглар чогаалдарының кол	Тыва улустуң аас чогаалының чогаалдары. Орус база Россияның өске чоннарының аас чогаалы. Улустуң аас чогаалының биче хевирлери: тывызыктар, үлегер домактар, чечен сөстөр, дүрген чугаалар, йөрээлдер, ырылар, көгүдүглер. Улустуң аас чогаалыг улуг хевирлери: тоолдар, тоолчургу чугаалар, төөгү чугаалар. Тыва уруглар чогаалчылары. Орус база даштыкы чогаалчыларның уругларга чогаалдары: чечен чугаалар, тоолдар, шүлүктөр. «Алдын- Кушкаш»деп сеткүүл,	Улустуң аас чогаалының биче хевирлеринин чогаалдарын билир; Чеченчогаалдың жанрларының чогаалдарын болгаш авторларын билир; Чечен чогаалдыңжанрларыны ң онзагай чүүлдерин тодарадып билир. Уругларның солун- сеткүүлүн номчуп турар болгаш кичээлге белеткенип тургаш, херек материалдарны «Сылдысчыгаш» солунундан, «Алдын- Кушкаш» сеткүүлүндөн тыпкаш, ажыглап билир.

темалары: Ада-чурт, бойдус, уруглар, дириг амытаннар, ачы-буян база хора, найырал, күш-ажыл, чоннуң амыдыралының дугайында дээш оон-даа өске.	«Сылдысчыгаш» деп солун. Уруглар чогаалдарының темалары. Ада-чурт, бойдус, уруглар, дириг амытаннар, чоннуң ёзу-чаңчылдары дээш оон-даа өске. Россияның чоннарының уруглар чогаалы (билдингир чогаалчылар болгаш оларның чогаалдары).	
Чечен чогаалдың билиглери		
Уран-чечен аргалар: деңнелге, диригжидилге, метафора, хөөктүрүг, катаптаашкын. Оларны сөзүглелден тыпкаш, башкының дузазы-биле чечен чогаалга ужур-дузазын тодарадыр. Чечен чогаалдың билиглери: чечен чогаал, чечен чогаалда овур-хевир, уран сөс, автор, сюжет, тема. Чогаалдың маадыры: портрет, чугаазы, кылган херектери, бодаалдары, авторнуң маадырга хамаарылгазы, тоожукчу.	Улустуң аас чогаалының биче хевирлери: үлегер домактар, чечен сөстөр, тывызыктар, йөрээлдер, дүрген чугаалар, ырылар, көгүдүглер...; Чогаалдарның жанрлары: чечен чугаалар, шүлүктөр, тоолдар. Проза база шүлүк чугаа. Чогаалдың темазы. Чогаалдың кол бодалы. Болуушкуннуң хөгжүлдеси (сөзүглелдин сюжеди). Чогаалдың маадыры. Маадырның характери. Уран-чечен аргалар.	Улустуң аас чогаалының биче хевирлеринин жанрларын, чечен чогаалдың жанрларын деңнээри ; жанрларны адап, оларның онзагай чүүлдерин чугаалаары. Темазы, жанры база дыл-домааның аайы-биле онзагай чүүлдери-биле аңгы чоннарның тоолдарын деңнээри . Чечен чогаалдың билиглери болгаш терминнерин эки билири . Чечен чогаалдың аңгы жанрларының онзагай чүүлдерин эскерип, аңгылап билири . Сөзүглелден деңнелгелерни, диригжидилгени,

Чугааның композициялыг хевирлери: тоожуушкун, чурумал (пейзаж, портрет, интерьер), маадырның монологу азы диалогу. Проза база шүлүк. Шүлүктүн үндезини: ритм, рифма. Төөгү-литературлуг билиглер: фольклор, авторлуг чечен чогаал. Номчуур чогаалдарның жанр аайы-биле янзы-бүрүлүү: биче хевирлер (үлегер домактар, чечен сөстөр, тывызыктар, йөрээлдер, дүрген чугаалар, ырылар, көгүдүглөр...); улустуң аас чогаалының улуг хевирлери: тоолчургу чугаалар, төөгү чугаалар, тоолдар (дириг амытаннар дугайында, хуулгаазын, анаа), басня. Литературлуг (авторлуг) тоол. Тоолдарның уран-чечен онзагай чүүлдери: лексиказы, тургузуу (композиция).	Деңнелге. Метафора. Хөөктүрүг.	метафора, хөөктүрүгнүн чижектерин тывар.
--	---------------------------------------	--

Чечен чугаалар, тоожу, шүлүк, басня, очерк, уругларның солун-сеткүүлүндө статьялар, орус, тыва база даштыкы чогаалчыларның чогаалдары.		
Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы (чечен чогаалга даянып)		
Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазынга чогаалдың сөзүглелин ажыглаары: рольдар аайы-биле номчууру, көргүзүг тургузары, драматизация, сөс-биле чурулга, шын эвес тургускан сөзүглел-биле ажылдаарының янзы-бүрү аргалары-биле таныжып, оларны ажыглаары; чогаадыг элементилик эдертиг; чечен чогаалга, чурукчунун чуруунга, элээн каш чуруктарга азы амы-хууда дуржулгазынга даянып, бодунун сөзүглелин тургузары.	Дириг чурукту тургузары. Дириг чурукту тургузары-биле чогаалдың үзүндүзүн тодарадыры. Сөзүглелде рольдарны шингээдири. Көргүзүгнү тургузарынга уран-чечен аргалар: арын болгаш хол шимчээшкиннери. Дириг чуруктарны тургузары. Рольдар аайы-биле номчулга. Рольдар аайы-биле аянның номчуур үзүндүнү тодарадыры. Сөзүглелде янзы-бүрү рольдарны шингээдири. Рольдар аайы-биле аянның номчуурунга уран чечен аргалар: үн, оон дүргени, үннүн аяны. Рольдар аайы-биле номчулга.	Чечен чогаалга көргүзүг тургузары: рольдар аайы-биле номчууру, драматизацияга киржири; янзы-бүрү уран-чечен аргаларны (үн, темп, тембр, чугааның аяны, арын-холдун шимчээшкиннери) ажыглап, маадырларның аажы-чаңының онзагай чүүлдерин дамчыдары; мизансценаларны дөзөвилээр. Аас-биле чогаадыгны тургузары: авторнун бодалын, чогаалдың кол бодалын уран-чечен

	Көргүзүг. Көргүзүг тургузарынга үзүндүнү тодарадыры. Сөзүглелде янзы-бүрү рольдарны шиңгээдири. Көргүзүгте рольдарны шиңгээдири. Көргүзүгте уран-чечен аргалар: арын-холдуң шимчээшкиннери, үнаяны. Сөс-биле чурулга. Сөс-биле чурулгага үзүндүнү тодарадыры. Үзүндүнүң утказын дамчыдып турар сөстөр болгаш сөс каттыжышкыннары . Аас-биле чогаадыг. Номчаан чогаалынга аас-биле чогаадыгның темазын илеридири. Чогаалдың кол бодалын тодарадыры. Аас-биле чугааның тема болгаш кол бодалын илеридири. Чугаа тургузарынга уран-чечен аргалар. Аас-биле чогаадыгны таныштыраы.	аргаларны ажыглап дамчыдар. Аас-биле чогаадыгны таныштыраы.
Библиографтыг култура		

Ном – билиглерниң үндезини. Номнуң кезектери: допчузу, 1-ги арны, аннотация, чуруктар. Сүмелээн даңзы, картотека, библиотекада уруглар номун хостуг көөр арганы ажыглап, номну шилири. Номнарның хевирлери: чогаал ному, чыынды, чогаалдар чыындызы, солун-сеткүүл, дузалал номнар: словарьлар, энциклопедия, тайылбыр ном. Медээниң хевирлери: эртемниң, чечен чогаал, эртем-популярлыг. Номнуң дугайында медээлер: номнуң тургузуу, автор, ады, иштики эге, допчузу, аннотация, киирилде сөс, түңнел сөс, чуруктар.	<u>Ном-биле ажыл.</u> Ном-биле таныжылга (номнуң карты, эге арны, чуруктар, допчузу). Башкының дузазы-биле сүмелээн номнардан бир номну шилири. Номнуң аннотациязы. Библиотека-биле таныжылга Алфавиттиг каталог. Каталогтыг карточка, ооң сорулгазы. Сүмелээн даңзы-биле номну шилири. Номга үнелел.	Номга характеристика бээри: тургузуун сайгарары(номнуң карты, эге арны, чуруктар, допчузу). Библиотекадан номну шилиир (сүмелээн даңзы-биле); каталожтыг карточканың ажыын тайылбырлаар; номчаан номунун дугайында кыска үнелел бижиир.
--	--	---

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ КЕЗЭЭ

**«ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА» ДЕП ЭРТЕМГЕ АЛБАН
ӨӨРЕНИР ЧОГААЛДАРНЫКЛАССТАР ААЙЫ-БИЛЕ ҮЛЭЭП
ХУВААГАНЫ**

2 класс

Улустуң аас чогаалы. Тоолдар

«Дилги биле Ала-Сааскан».

«Инек-Сокпа».

«Хунажык анай».

«Чаан биле Күске».

«Ийи күске».

Авторлуг тоолдар

Бюрбю С.П. «Бора-Шиижек».

Шоюн А.С. «Селбер-Койгунак».

Чуковский К.И. «Ыылааш-Сээк».

Скребицкий Г.Н. «Коданның аян-чоруу».

Улустуң аас чогаалының биче жанрлары

Тывызыктар.

Көгүдүглер.

Оюн үдээн чугаалар.

Матпаадыр.

Уругларның ырлары.

Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар

«Инек бүүрээ».

«Мечи Сылдыс».

Өске чоннарның аас чогаалы

«Эң эки белек» (узбек чоннуң тоолу, Ш. Даржай очулдурган).

«Үш угбашкы» (татар чоннуң тоолу, Ш. Даржай очулдурган).

Тыва чогаалчыларның уругларга чогаалдары

Сарыг-оол С.А. «Бызаа», «Бодаган» «Кулун», «Халбыңмай»,
«Анай», «Ном», «Чаагай час», «Өөреникчээ».

ПюрбюС.Б. «Час келди».

Саган-оол О.К. «Аңчының чугаазы» (үзүндү).

Ховенмей Б.Д. «Күскү хову».

Чадамба Л.Б. «Арыг-шевер», «Кым-дыр мен?», «Март сези».

Сюрюн-оол С.С.«Диң оглу», «Элик».
 Кюнзегеш Ю.Ш.«Үзер хуна»,«Койгунак».
 Сувакпит О.О.«Тывар сен бе», «Шиижек оглу»,«Айбааңгы».
 Кудажи К.-Э.К.«Анайжыгаш», «Ногаан, көк болгаш кызыл карандаштар».
 Танова Е.Т. «Кышкы ыржыгаш»,«Хөөкүй хөкпештер ужуңмегелепкеним».
 Кечил-оол Э.Д. «Чечектерим».
 Кара-КускеЧ.К. «Арыг-силиг, чараш бижиир»,«Анайларым».
 Ондар Ч.Д. «Харжыгаш», «Чаа чылдың йөрээли».
 Даржай А.А. «Ава».
 ОндарК.И. «Праздник буквы»,«Ойнап чору!»
 ШоюнаА.С. «Тып көрүңерем, уруглар!»

Орус чогаалчыларның уругларга чогаалдары

Пушкин А.С.«Кушкаш»(«Птичка», Ю. Кюнзегеш очулдурган).
 Крылов И.А.«Куу, рак болгаш шортан» («Лебедь, рак и щука», И. Медээчи очулдурган).
 Пришвин М.М.«Чараа-чечен»(«Ежик»), «Дилгинин чеми» («Лисичкин хлеб», К. Сүттүг-оол очулдурган).
 Толстой Л.Н.«Адазы болгаш оолдары» («Отец и сыновья», А. Кызыл-оол очулдурган).
 Маршак С.Я. «Календарьның бирги хүнү» («Первый день календаря», Л. Кара-оол очулдурган), «Школачы билип алзын»(«Что должен знать школьник», К. Сат очулдурган).
 Чуковский К.И. «Чунар херек »(«Мойдодыр», Д. Монгуш очулдурган), «Ылааш сээк »(«Муха-цококуха», Х. Ойдан-оол очулдурган).
 Гайдар А.П.«Тимур болгаш ооң командазы»(«Тимур и его команда», Н. Тембирек очулдурган).
 Носов Н.Н.«Былчак хавактыг Федя»(«Клякса», А. Даржаа очулдурган).
 Михалков. С.В. «Чаа чылда»(«В Новый год», И. Медээчи очулдурган).
 Бианки В.В.«Үш час»(«Три весны», Б. Хөвөңмей очулдурган),«Ыяштарның байырлалы» («Праздник деревьев», Б. Хөвөңмей очулдурган), «Сыйтылаа күске» («Мышонок Пик», Б. Ондар очулдурган).

Скребицкий Г.А. «Күс» («Осень»), «Коданның аян-чоруу» («Путешествие зайчонка»).

Баруздин С.А. «Берге бодалга» («Трудная задача», Э. Кечил-оол очулдурган).

3 класс

Улустуң аас чогаалы. Тоолдар

«Чыраа-кулун»

«Хам Бөрү биле Шинчээчи Бөрү»

«Хараган бажында дүк».

Авторлуг тоолдар

Пюрбю С.Б. «Сагынгыр күске», «Кажар диин», «Оптут Чыккылаа»-«Мерген бичиилер болгаш мелегей күчүтөннерден» деп тоолдар номундан.

Кызыл-оол Т.Д. «Багай чаңчыл», «Бодаган».

Улустуң аас чогаалының биче жанрлары

Тывызыктар.

Үлегер домактар.

Оюн үдээн чугаалар (салаалар-биле ойнаар оюннар): «Чыдыг кодан», «Алагатай». Узун-тыныш.

Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар

«Аскыр дагаа чүге даң бажында алгырар апарганыл?»

«Дээлдиген үнү».

«Дуза дилээн адыг».

Өске чоннарның аас чогаалы

«Ыят чок крокодил» («Бессовестный крокодил», кхмер чоннун тоолу, А. Дембирел очулдурган).

«Ийи элчиген» («Два ишака», киргиз чоннун тоолу).

Тыва чогаалчыларның уругларга чогаалдары

Тока С.К. «Ававыс чокта» («Араттың сөзү» депромандан үзүндү).

Сарыг-оол С.А. «Чайлагга» («Эртинелиг колхоз» деп тоожудан үзүндү).

Саган-оол О.К. «Күскү аргага» («Тоорукчунуң аян чоруу» деп тоожудан үзүндү), «Онза үе» («Ужуралдар» деп тоожудан үзүндү), «Оол биле кушкаш» («Эзирек» деп тоожудан үзүндү).

Хөвөңмей Б.Д. «Кыш», «Ием холу».

Чадамба Л.Б. «Часкы тарылга», «Каас үе», «Соок-Ирей».
Кенин-Лопсан М.Б. «Снежок», «Өскүс аңгыр», «Кыштын шүлүкчүзү», «Муңгашталган балыктар».
Сюрюн-оол С.С. «Хек», «Ууттунмас тоорук», «Шериг-оолдуң олчазы – «Чайгы хүннер» деп тоожудан үзүндүлөр), «Аккырмаа биле ийи», «Чодураа».
Кюнзегеш Ю.Ш. «Шартылаа биле Кымыскаяк», «Ажыл» («Труд»).
Сувакпит О.О. «Эмнеп алган» («Излечил»), «Салааларым», «Арзылаң биле Пар».
Кудажы К.-Э.К. «Танды кежи» («Танды кежи» деп чечен чугаадан үзүндү), «Мыйыт».
Танова Е.Т. «Тыва черге йөрээл», «Ийи 2»), «Артыш».
Кечил-оол Э.Д. «Солун чайым», «Кайгамчыктыг картошкам», «Ава сөзүн дыңнааска», «Шолалатканым».
Кара-Куске Ч.К. «Чылгылаар мен», «Алышкылар», «Чуңгу», «Хүрээлелди камгалаңар!»
Ондар Ч.Д. «Кыштын тыныжы», «Эдилелдин ээзинде».
Ондар К.И. «Мени таныыр».
Шоюн А.С. «Таныжылга».
Комбу С.С. «Сайдаяк», «Чогум чүл ол, уруглар?»

Орус чогаалчыларнын уругларга чогаалдары

Крылов И.А. «Чаан болгаш Моська» («Слон и Моська», Л. Чадамба очулдурган).
Пушкин А.С. «Кыш» («Зима», С. Самба-Людуп очулдурган).
Пришвин М.М. «Алдын шынаа» («Золотой луг», К. Суттуг-оол очулдурган).
Толстой Л.Н. «Ак кодан» («Заяц беляк», Д.С. Канчыыр очулдурган), «Өшкү биле бөрү» («Коза и волк», Д.С. Канчыыр очулдурган).
Маршак С.Я. «Угаанныг Күскежик» («Умный мышонок», О. Сувакпит очулдурган).
Носов Н.Н. «Бодалга бодааным» («Как я решал задачу», А. Даржаа очулдурган).
Барто А.Л. «Ийи алышкы» («Два брата», О. Сувакпит очулдурган).
Скребицкий Г.А. «Кушкаштарнын медээзи» («Сорочьи тараторки»).

4 класс

Улустун аас чогаалы. Тоолдар.

«Үш чүүл эртемниг оол».

«Боралдай ашак».

«Сыынак».

«Тоолду чүгө чажырбазыл?»

«Алдан ала чылгылыг Алаадай-Мерген».

Авторлуг тоолдар

Суван Ш.М. «Алдын-Кушкаш», шиижиткен тоол.

Сарыг-оол С.А. «Шиижечигеш».

Тюлюш К.Т. «Улуургак, билииргек Дагаажык».

Улустун аас чогаалының биче жанрлары

Тывызыктар: эрте-бурунгу, деңнелгелиг, бодалгалыг, баштак, саналгалыг, үштээн (триада) тывызыктар.

Үлегер домактар.

Дүрген чугаалар.

Оюн үдээн чугаалар: «Аскак-Кадай», «Согур аза».

Чоннун ырлары.

Кожамыктар.

Өске чоннарның аас чогаалы

«Хек» («Кукушка», ненец чоннун тоолу).

«Чанагаш-оол» («Голый мальчик», хакас чоннун тоолу).

Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар

«Мөге Союспан».

«Ийи кыс».

«Чаъскы».

Тыва чогаалчыларның уругларга чогаалдары

Тока С.К. «Бистин аңчыларывыс», «Черликпен» («Араттың сөзү» деп романдан үзүндүлөр).

Сарыг-оол С.А. «Дуза када бергеним», «Оюннар» («Аңгыр-оолдун тоожузундан» эгелер), «Саржаг дажыглаан», «Кижиги – бойдустун төлү», «Шиижекчигеш», «Оттуг-терге».

Пюрбю С.Б. «Шортан мунган эзир», «Бөрттүг дилги» – «Шынаппайның чугааларындан» эгелер.

Саган-оол О.К. «Кызыл Сылдыс ордени» («Кежиктиг сылдыс» деп тоожудан үзүндү).

Ховенмей Б.Д. «Адазының айбызынга».

Чадамба Л.Б. «Ивижилер оолдары», «Кушкаштар», «Кыжын».
 Кенин-Лопсан М.Б. «Калдаракты азырап алганым».
 Сувакпит О.О. «Хуулгаазын кажыктарым», «Хаважыгаш»,
 «Камналга».
 Кудажи К.-Э.К. «Чүрекиштинде ок» («Таңды кежи» деп чогаалдан
 чечен чугаа), «Чазый хырын башка халдаар», «Маргылдаа».
 Сюрюн-оол С.С. «Чанган куштар», «Өрге биле Күске»,
 «Кызыгааржыга»).

Арапчор А.Д. «Эр кижиниң чаңгыс сөстүү».
 Танова Е.Т. «Өңнүктер», «Кырган-авам келди-ле!», «Ава дугайында
 сөс».

Олчей-оол М.К. «Тергелиг аът», «Хөөрээрниң чугаалары», «Кирген
 кижээ».

Эргеп М.С. «Хөртүкке турлагжыыр», «Анай», «Өдүгенде чайлаг».
 Кечил-оол Э.Д. «Камнаалыңар», «Кеземче», «Үндүр имнедипкен».
 Ооржак Н.Б. «Адазының дузалачылары».
 Ойдан-оол Х.М. «Баштайгы сегиржип алыышкын», «Баштайгы
 хар», «Олегтин өңнүктери», «Эгерек биле эзирик» («Оттуг
 мыйыс» деп чогаалдан үзүндү).

Куулар Ч.Ч. «Эртинелиг бурун Тывам».
 Сарымбуу В. «Төрээн Тывам кижилери».
 Ондар Ч.Д. «Хар».
 Ондар К.И. «Ыглапкан хар».
 Комбу С.С. «Эжеш куштар хоюспаңар».

Орус чогаалчыларның уругларга чогаалдары

Крылов И.А. «Көрүнчүк болгаш Сарбашкын» («Зеркало и Обезьяна»,
 И. Медээчи очулдурган).
 Пушкин А.С. «Күс» («Осень», С. Самба-Людуп очулдурган).
 Пришвин М.М. «Изиг түлүк үе» («Горячая пора», С. Куулар
 очулдурган).
 Толстой Л.Н. «Сөөкчүгөш» («Косточка», К.-Э. Кудажи очулдурган).
 Михалков С.В. «Степа акый биле Егор» («Дядя Степа и Егор», Ш.
 Даржаа очулдурган).

**2 – 4 КЛАССТАРГА «ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГАНЫҢ»
ШАКТАР ҮЛЕЛГЕЗИ
(неделяда 2 шак, шупту 204 ш.)**

2 класс (неделяда 2 шак, шупту 68 шак)

№	Темалыг кезектер	Шактар
1.	<i>Экии, Литературлуг номчулга!</i>	3
2.	<i>Өөренип өөрөн</i>	6
3.	<i>Чылдың үелери. Тодуг-догаа күзүмейни</i>	3
4.	<i>Улустуң аас чогаалы. Тоолдар</i>	9
5.	<i>Чылдың үелери. Аккыр харлыг кыжым</i>	4
6.	<i>Тос чүзүн малымайны</i>	7
7.	<i>Арыг-шевер – кадыкшылдын үндезини</i>	3
8.	<i>Улус аразындан ие караа чымчак</i>	2
9.	<i>Чылдын үелери. Хөглүг чазым</i>	4
10.	<i>Улустун аас чогаалынын биче хевирлери</i>	6
11.	<i>Бистиң бичии өнүктеривис</i>	5
12.	<i>Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар</i>	2
13.	<i>Эштигде-хөглүг, эптигде – куштуг</i>	3
14.	<i>Ойнаксанчыг оюннарым</i>	2
15.	<i>Кижиги болуру чажындан</i>	2
16.	<i>Өске чоннарнын аас чогаалы</i>	2
17.	<i>Чонум чаагай езу-чаңчылдары</i>	1
18.	<i>Чылдың үелери. Чарааш чайым</i>	4
19.	Шупту	68

3 класс (неделяда 2 шак, шупту 68 шак)

№	Темалыг кезектер	Шактар
1.	<i>Улустун аас чогаалынын биче хевирлери</i>	3
2.	<i>Өөренип өөрөн</i>	4
3.	<i>Чылдың үелери. Тодуг-догаа күзүмейни</i>	4
4.	<i>Эки кылган ажыл – элеп читпес алдар</i>	4

5.	<i>Хөктүг ужууралдар, солун болуушкуннар</i>	2
6.	<i>Бойдустуң чажыттары</i>	4
7.	<i>Чылдың үелери. Аккыр харлыг кыжым</i>	5
8.	<i>Бойдуска хумагалыг болуулу!</i>	3
9.	<i>Авторлуг тоолдар</i>	4
10.	<i>Төрээн чуртум камгалакчылары</i>	3
11.	<i>Улус аразындан ие караа чымчак</i>	3
12.	<i>Чылдың үелери. Хөглуг чазым</i>	3
13.	<i>Улустуң аас чогаалы. Тоолдар</i>	3
14.	<i>Бистиң бичии өннүктөривис</i>	3
15.	<i>Тоолчургу болгаи төөгү чугаалар</i>	3
16.	<i>Ойнаксанчыг оюннарым</i>	3
17.	<i>Кижиги болуру чажындан</i>	4
18.	<i>Өске чоннарнын аас чогаалы</i>	2
19.	<i>Чонум чаагай езу-чаңчылдары</i>	3
20.	<i>Чылдың үелери. Чараш чайым</i>	4
21.	Шупту	68

4 класс (неделяда 2 шак, шупту 68 шак)

№	Темалыг кезектери	шактар
----------	--------------------------	---------------

2	<i>Чылдың үелери. Тодуг-догаа күзүмейни</i>	3
3	<i>Улустун аас чогаалынын биче хевирлери</i>	4
4	<i>Өөренип өөрөн</i>	3
5	<i>Эки кылган ажыл – элеч чиптес алдар</i>	2
6	<i>Бистиң бичии өннүктөривис</i>	3
7	<i>Бойдустуң чажыттары</i>	3
8	<i>Чылдың үелери. Аккыр харлыг кыжым</i>	3
9	<i>Багын чугаалаарга – бачыды арлыр</i>	4
10	<i>Бойдуска хумагалыг болуулу!</i>	4
11	<i>Эшитигде-хөглүг, эптигде – куштуг</i>	2
12	<i>Авторлуг тоолдар</i>	3
13	<i>Эрниң эреси</i>	3
14	<i>Чылдын үелери. Хөглүг чазым</i>	3
15	<i>Улус аразындан ие караа чымчак</i>	2
16	<i>Улустуң аас чогаалы. Тоолдар</i>	4
17	<i>Хөктүг ужуралдар, солун болуушкуннар</i>	3
18	<i>Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар</i>	3
19	<i>Ойнаксанчыг оюннарым</i>	2
20	<i>Кижии болуру чажындан</i>	2
21	<i>Өске чоннарнын аас чогаалы</i>	2

22	<i>Чонум чаагай езу-чаңчылдары</i>	2
23	Тывамның төөгүзүндөн солун арыннар	2
24	<i>Чылдың үелери. Чараи чайым</i>	3
	Шупту	68

ӨӨРЕНИКЧИЛЕРНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ ШИҢГЭЭДИП АЛҒАН ТУРАР УЖУРЛУГ ЧҮҮЛДЕРИ

2-ГИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ ШИҢГЭЭДИП АЛҒАН ТУРАР УЖУРЛУГ ЧҮҮЛДЕРИ

«Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери» деп кезээ: аудирование, ыыткыр болгаш иштинде номчууру, янзы-бүрү хевирниң сөзүглелдери-биле ажыл, чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажыл, аас чугааның культуразы.

Өөреникчилерниң өөренип алган турар чүүлдери:

- өөреникчи бүрүзүнүң арга-шинээнге дүүштүр номчуурунун дүргенин чоорту улгаттырбышаан бүдүн сөстөп ыыткыр номчуур;
- баштайгы таныштырылга азы шилилгелиг база катаптаан өөредиглиг номчулга үезинде иштинде номчуур;
- кыска монолог чугаа тургузар: башкының айтырынга кыска болгаш долу хары;
- чугаалажып турар кижизин дыңнаар (башкызы база чаңгыс классчызы): өске кижиниң харызын катаптавайн, чаа чүүлдү немеп чугаалаар;
- 2-3 тыва чогаалчыларның аттарын адаар, оларның чогаалдарының аттарын адап, утказын кысказы-биле эдerti чугаалаар;
- чогаалдың темазын тодарадып, ооң кол бодалын аңгылап билir (башкының дузазы-биле);
- чогаалдың маадырын үнелеп, характеристиказын тургузар (оларның аттары, портрeди, чугаазы) база оларның кылган херектерин үнелээр;

• сөстөрнiң уткаларын тодарадыры-биле Тыва дылдың тайылбырлыг словарьн ажыглап билир.

Өөреникчи боду азы эжи-биле, бөлүк азы коллектив-биле ажылдап тургаш, дараазында чүүлдерге өөренип алып аргалыг:

• башкының номчуп турар сөзүглелин шингээдип тура, дыңнап билир чаңчылдарын сайзырадыр;

• номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын аас-биле илередир;

• аңгы-аңгы авторларның 2-3 шүлүүн шээжи-биле номчуур (бодунуң шилип алганы-биле);

• улуг эвес хемчээлдиг сөзүглелди эдерти чугаалаар;

• школа библиотеказындан номну азы сеткүүлдү шилип тургаш, ооң картының ханы уткалыын база «Допчузу» деп арынны ажыглаар;

• кичээлге сөзүглелдер-биле ажылдап тургаш, бажың азы школа библиотеказындан номнарны ажыглаар;

• чогаалдың сөзүглелинге хамаарыштыр айтырыгларны салыр база салган айтырыгларга харыылаар.

«Чечен чогаал билиглери» деп кезек: шүлүк чогаалының онзагай чүүлдерин (ритм, рифма дээш оон-даа өске), жанрлар аайы-биле онзагай чүүлдериниң ылгалдарын (улустуң база авторлуг тоол дээш оон-даа өске) база уран-чечен аргаларны (деңнелге, диригжидилге дээш өске-даа) танып билири.

Өөреникчилерниң өөренип алган турар чүүлдери:

• дириг амытаннар дугайында база хуулгаазын тоолдарны ылгап билир;

• хуулгаазын тоолдарның онзагай чүүлдерин тодарадып билир;

• тоол биле чечен чугааны аңгылап билир.

Өөреникчилер дараазында чүүлдерге өөренип алып аргалыг:

• уруглар аас чогаалының хевирлериниң онзагайларын эскерип билир: тоолдарның композиция болгаш сюжединиң

онзагайлары, тывызыктар, уруглар ырының, көгүдүглерниң, оюн үдээн чугааларның онзагайлары;

- чечен чогаал биле улустун аас чогаалының жанрларының аразында кызыгаарларының турум эвезин эскерип билир (чечен чугаага тоолчургу аянны кирип ажыглаары, хуулгаазын тоолдарга дириг амытаннар дугайында тоолдарның элементилерин ажыглаары дээш оон-даа өске);

- шүлүк дузазы-биле чырык өртемчейни шингээди алырының онзагайын билир.

«Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы» деп кезек: роль аайы-биле номчулга, ойнап көргүзери, сөс-биле чурулга, чуруктар-биле ажыл, бодунуң сөзүглелдерин тургузары.

Өөреникчилерниң өөренип алган турар чүүлдери:

- номчаан чүүлүнүң утказын билир;
- сөзүглелдин онзагай чүүлдеринге дүүштүр интонация, темп база үн доктаашкыннарын шилип билир;

- чечен чогаалды рольдар аайы-биле база илчирбелей номчуур;

- программада көрдүнгөн чечен чогаалдарны дыңнап тургаш, сеткил хайныышкынныг хүлээп алыр.

Өөреникчи боду азы эжи-биле, бөлүк азы коллектив-биле ажылдап тургаш, дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- шүлүк база калбак чогаалды аянныг номчуур;
- өөредилге номунда чуруктарны топтап көргөш, оларны чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле деңнээр;

- бодунуң бодалдары болгаш хайгааралдары-биле үлежип, аас-биле чугаалаар.

2-ГИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕӨӨРЕДИЛГЕНИҢ БҮГҮ ТАЛАЛЫГ КЫЛДЫНЫГЛАРЫНЫҢ ХЕВИРЛЕТТИНЕРИНГЕ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Угаап шингээдириниң ниити өөредилгениң кылдыныларынга хамарыштыр өөреникчилерниң шингээди алган турар чүүлдери:

- өөредилге номун эки билир: номда тускай демдектерни номчуп билир; херек сөзүглелди номнуң «Допчузу»-биле тып билир;

- сөзүглелде аңгылаан кезекти, одуругларны база сөстөрни дүрген тып билир;

- медээлер тыварының элээн каш хевирлери-биле ажылдаар (өөредилге ному база ажылчын кыдырааш; өөредилге ному база словарьлар; сөзүглел база сөзүглелге чуруктар).

Харылзажылга чорударының кылдыныгларынга хамаарыштыр өөреникчилерниң шиңгээдиң алган турар чүүлдери:

а) харылзажылга – кады ажылдажылга деп кызыгаарның иштинге:

- кады олулар эжи-биле ажылдаары: кылыр ажылын аразынга деңге үлежип онаажыры, бодунуң ажылын кылыры, кылган ажылын удур-дедир хынажыры;

- ажылды илчирбелей кылыры.

б) харылзажылга – удур-дедир ажылдажылга деп кызыгаарның иштинге:

- ийи аңгы көрүш биле бодалдың ылгалын көрүп, оларның кайы-бирээзин хүлээп алыр;

- чогаалдың маадырының чугаалаан көрүжүн илереткен бадыткалды сөзүглелден тывар.

Өөредилгениң кылдыныгларынга хыналда болгаш бот-хыналда чорудуп турда, өөреникчилер дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- кандыг-бир көрүштү сөзүглелдин одуруглары-биле бадыткаар;

- аңгы-аңгы көрүштер аңгы бадыткал барымдаалыг болур деп чүвени билир.

3-КҮ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ ШИҢГЭЭДИП АЛГАН ТУРАР УЖУРЛУГ ЧҮҮЛДЕРИ

«Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазының хевирлери» деп кезекаудирование, ыткыр болгаш иштинде номчууру, янзы-бүрү хевирниң сөзүглелдери-биле ажыл,

библиографтыг культуразы, чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажыл, аас чугааның культуразы.

Өөреникчилерниң өөренип алган турар чүүлдери:

- бодунуң номчуур темпизин барымдаалап, ыткыр кылдыр бүдүн сөстөп, шын болгаш аянынг номчуур; читать правильно и выразительно целыми словами вслух, учитывая индивидуальный темпчтения;

- өөренип турар чогаалдарының авторларының адын, фамилиязын адаар, оларның чогаалдарының аттарын адаар, класска номчаан чогаалдарының утказын кысказы-биле эдerti чугаалаар;

- ынак литературлуг маадырының дугайында чугаалаар;

- маадырга авторнуң хамаарылгазын тодарадыр;

- чогаалдың мадырларынга характеристика бээр; ангы-ангы чогаалдарның маадырларының характерин деңнеп көөр;

- ангы-ангы авторларның 3 – 4 шүлүктөрүн шээжи-биле номчуур (шилилге-биле);

- номну ооң элементилери-биле билип алыр (автору, ады, «Допчузу», чуруктар);

Өөреникчи боду азы эжи-биле, бөлүк азы коллектив-биле ажылдап тургаш, дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- номну боду шилип алыр болгаш утказын ооң элементилериниң дузазы-биле тодарадыр;

- шилип алган номнарын боду номчуур;

- номчаан чогаалдарының маадырларының дугайында үнелээн бодалдарны илередир;

- словарь-биле боду ажылдаар.

«Чечен чогаал билиглери» деп кезек: шүлүк чогаалының онзагай чүүлдерин (ритм, рифма дээш оон-даа өске), жанрлар аайы-биле онзагай чүүлдериниң ылгалдарын (тоол база чечен чугаа, улустуң база авторлуг тоол; дириг амытаннар дугайында база хуулгаазын тоолдар, дүрген чугаалар, үлегер домактар база чечен сөстөр, өюн үдээн чугаалар, тоолчургу болгаш төөгү чугаалар) база уран-чечен аргаларны (деңнелге, диригжидилге дээш өске-даа) танып билири.

Өөреникчилерниң өөренип алган турар чүүлдери:

- дириг амытаннар дугайында тоолдарны хуулгаазын база анаа тоолдарны болгаш басняны ылгап билир;

- тоолду чечен чугаадан ылгап билир;
- авторлуг чогаалдарда уран-чечен аргаларны (деңнелге, диригжидилге, хөөредиг, контраст) тыпкаш, ылгап билир.

Өөреникчилер дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- дириг амытаннар дугайында тоолдарда болуушкуннарның үе аайы-биле хөгжүлдезин билип алыр;
- тоол биле чечен чогаалды деннеп көөр.

«Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы» деп кезек: роль аайы-биле номчулга, ойнап көргүзери, драматизация, сөс-биле чурулга, чуруктар-биле ажыл, бодунуң сөзүглелдерин тургузары.

Өөреникчилерниң өөренип алган турар чүүлдери:

- номчаан чүүлүнүң утказын билир; сөзүглелдин онзагай чүүлдеринге дүүштүр интонацияны, номчуурунун темпизин база чугула үн доктаашкыннарын медреселдиг шилиир;
- программада кирген чечен чогаалдарны дыңнап тургаш, сагыш-сеткил хайныышкын хүлээп алыр, аас чугаа-биле бодунуң бодалдарын илередир;
- чечен чогаал сөзүглелиниң, чурук база хөгжүм чогаалынын утказын тайылбырлаар (көргөн, номчаан база дыңнаан чүүлүнүң дугайында бодунуң бодалдарын болгаш хамаарылгазын илередир);
- литературлуг сөзүглелден улуг диалогтуг үзүндүлери ойнап көргүзеринге киржир (рольдар аайы-биле ойнап көргүзөр).

Өөреникчи боду азы эжи-биле, бөлүк азы коллектив-биле ажылдап тургаш, дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- шүлүк база проза сөзүглелин ыткыр номчуур;
- өөредилге номунда чурукту топтап көргөш, хөгжүм чогаалын дыңнааш, чечен чогаал сөзүглели-биле деңнээр, оларда бодалдарны, сагыш-сеткил хайныышкыннарын база сагыш човаашкынын канчаар илереткенин көөр;
- литературлуг сөзүглелди, хөгжүм база чурук чогаалын сайгарып турда, тыптып келген хууда бодалдар болгаш хайгааралдарын аас-биле чугаалар азы бижиир (кыска чогаадыг).

3-КҮ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮННЕЛИНДЕ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ БҮГҮ ТАЛАЛЫГ КЫЛДЫНЫГЛАРЫНЫҢ ХЕВИРЛЕТТИНЕРИНГЕ ТҮННЭЛДЕРИ

Угаап шингээдириниң ниити өөрөдилгениң кылдыныларыңа хамарыштыр өөреникчилерниң шингээдиң алган турар чүүлдери:

- өөрөдилге словары-биле хостуг ажылдаар болгаш херек словары статьязын дүрген тып билир;
- өөрөдилге номун эки билир: тускай демдеглелдер-биле кандыг онаалга бергенин билир база херек сөзүглелди «Допчузу» деп арын дузазы-биле тып шыдаар;
- сөзүглел-биле ажылдаар: ооң темазы болгаш кол бодалын (идеязын) тодарадыр;
- медээ билип алырының элээн каш бижимел барымдаалары-биле ажылдаар (өөрөдилге ному, ажылчын кыдырааш; өөрөдилге ному биле өөрөдилге словары; өөрөдилге ному биле немелде ном; комплектиниң өске номнары, библиотека номнары, Интернеттен медээлер), сөзүглелдер болгаш сөзүглелдерге чуруктар.

Өөреникчилер дараазында чүүлге өөренип алыр аргалыг:

- чыындыларны тургузарының удуртулгазын шингээдиң алыр: монография, жанрлар азы темалар аайы-биле (чыындыларның хевирин айыткан терминнерни ажыглавас).

Харылзажылга чорударының кылдыныгларыңа хамаарыштыр өөреникчилерниң шингээдиң алган турар чүүлдери:

а) харылзажылга — кады ажылдажылгадеп кызыгаарның иштинге:

- эжи-биле, бичии бөлүккө, улуг бөлүккө ажылдаар: аразында кылыр ажылын болгаш рольдарын үлежир, бодунуң ажылын кылгаш, ниити ажылга кириштирер;

б) харылзажылга — удур-дедир харылзаа деп кызыгаарның иштинге:

- ийи аңгы көрүш биле бодалдарның ылгалын билир болгаш оларның кайы-бирээзинге чылдагаан барымдаазын айтып тургаш, катчы азы бодунуң көрүжүн чугаалаар.

Өөредилгени углап башкаарар кылдыныгларынга хамаарыштыр өөреникчилер дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- ажылды күүседип турда база алган түннелдеринге хыналда болгаш бот-хыналданы чорудудар.

3-кү класска календарь-тематиктиг планы.

№	Кичээлдин темазы	Шаг ы	Эрттирер хүнү		Тай ылб ыр
			план ёзугаа р	фак т	
Экии литературлуг номчулга					
1	Мөөрей Угаанныглар, сагынгырлар	1	04.09		
2	Е. Танова « Тыва черге йөрээл»	1	07.09		
Улустун аас чогаалының биче хевирлери					
3	Тывызыктар.	1	10.09		
4	Үлегер домактар	1	14.09		
5	Оюн үдээн чугаалар.Салаалар- биле оюннар	1	17.09		
6	Узун тыныш	1	21.09		
Өөренип өөрөн					
7	С. Сүрүн-оол « Аккырмаа-биле ийи»	1	24.09		
8	Эдертиг «Өөренип өөрөн»	1	28.09		
9	Н Носов « Бодалга бодааным»,	1	01.10		
10	Е Танова «Ийи 2» Ч. Ондар « Эдилелдин ээзинде»	1	05.10		
Чылдың үелери Тодуг-догаа күзүмейни					

11	О Сагаан-оол « Күскү аргага»	1	08.10		
12	Э. Кечил-оол « Кайгамчыктыг картошкам» Ч. Ондар « Кыштын тыныжы»	1	12.10		
13	Экскурсия «Күстүн демдектери»	1	15.10		
14	Чогаадыг «Экии, күс»	1	19.10		
Эки кылган ажыл элеп читпес алдар					
15	Ю. Күнзегеш « Шартылаа биле кымыскаяк» басня. Ю Күнзегеш « Ажыл»	1	22.10		
16	О Сувакпит «Арзылаң-биле пар»	1	26.10		
17	О. Сувакпит « Салааларым»	1	05.11		
18	Класстан дашкаар номчулга М.Эргеп «Бичии Болаттын тывынгыр чоруу	1	09.11		
Хөктүг ужуралдар, солун болуушкуннар					
19	К-Э. Кудажи « Мыйыт»	1	12.11		
20	С. Сүрүң-оол « Ууттунмас тоорук»	1	16.11		
Бойдустун чажыттары					
21	М Пришвин « Алдын шынаа» С. Комбу « Чогум чүл ол, уруглар?»	1	19.11		
22	С. Сүрүң-оол « Хек» Г. Скребницкийни-биле «Кушкаштарның медээзи»	1	23.11		
Чылдың үелери Аккыр харлыг кыжым					
23	Кичээл проект Чурук-биле чугаа тургузар «Тывада кыш»		26.11		
24	Б. Ховенмей «Кыш» М Кенин-Лопсан « Кыштын шүлүкчүзү» А. Пушкин « Кыш»	1	30.11		
25	Л.Толстой «Ак кодан»	1	03.12		
26, 27	Л. Чадамба « Соок-Ирей» М. Кенин –Лопсан « Харжыгаш»	1	07.12		

28	Экскурсия «Кыштын демдектери»	1	10.12		
29	Чогаадыг «Кыш»	1	14.12		
Бойдуска хумагалыг болуулу					
30	М Кенин-Лопсан « Оскус ангыр»	1	17.12		
31	Ч. Кара-Күске « Хүрээлелди камгалаңар!»	1	21.12		
32	О. Сувакпит « Эмнеп алган»	1	24.12		
33	КДН М. Эргеп «Долуглуг болгулаар»	1	28.12		
34	Кичээл проект. Бойдустун Камгалакчылары	1	11.01		
35	Чогаадыг «Куштарның өннүктери болуул»	1	14.01		
Авторлуг тоолдар					
36	С Пюрбю « Сагынгыр күске»	1	18.01		
37	С.Маршак « Угаанныг Күскежик»	1	21.01		
38	С.Пюрбю « Кажар диин»	1	25.01		
39	С.Пюрбю « Оптуг Чыккылаа»	1	28.01		
40	Т Кызыл-оол « Бодаган»	1	01.02		
41	Т Кызыл-оол « Багай чаңчыл»	1	04.02		
Төрээн чурттум камгалакчылары					
42	Э Кечил-оол « Шолалатканым»	1	08.02		
43	А. Барто « Ийи алышкы»	1	11.02		
44	Бистиң проективис « Ачаларывыс акыларывыс –Ада чурттуң камгалакчылары»	1	15.02		
Улус аразында ие караа чымчак					
45	Б Ховеңмей « Ием холу»	1	18.02		
46	С. Тока « Ававыс чокта»	1	21.02		
47	Э. Кечил-оол « Ава созун дыңнаваaska»	1	25.02		
48	Чогаадыг « Ава»	1	01.03		
Чылдың үелери Хөглуг чазым					

49	О Саган-оол « Онза үе»	1	04.03		
50	Л.Чадамбаныы-биле « Часкы тарылга»	1	11.03		
Улустун аас чогаалы Тоолдар					
51	«Чыраа кулун» тыва улустун тоолу	1	15.03		
52	« Хам бөрү-биле шинчээчи бөрү»	1	18.03		
53	« Хараган бажында дүк»	1	22.03		
57	К Ондар «Шашкак», С Комбу « Сайдаяк»	1	01.04		
55	О Саган-оол « Оол биле кушкаш», « Элик оглу»	1	05.04		
Төөгү болгаш тоолчургу чугаалар					
56	«Дуза дилээн адыг», Дагаа чуге даң бажында алгырар апарганыл? «Дээлдиген үнү»	1	08.04		
Ойнаксанчыл оюннарым					
57	Ч. Кара-Күске « Чылгылаар мен» « Чунгу»	1	12.04		
58	А Шоюн «Таныжылга»	1	15.04		
Кижилу болуру чажындан					
59	С. Сүрүн-оол «Шериг-оолдун олчазы» « Чаан болгаш Моська»	1	19.04 22.04		
60	Ч Кара-Куске « Алышкылар» « Өшкү биле бөрү»	1	26.04 29.04		
Өске чоннарнын аас чогаалы					
61	Бят чок крокодил» кхмер улустун тоолу»	1	03.05		
62	«Ийи элчиген» кыргыз улустун тоолу		06.05		
Чонум чаагай чаңчылдары					
63	К-Э Кудажи « Танды кежи»	1	10.05		

64	М Кенин –Лопсан Муңгашталган балыктар	1	13.05		
65	Чогаадыг «Эштигде хөглүг, эптигде күштүг»	1	17.05 20.05		
66	Е.Танова «Артыш»		24.05		
Чылдың үелери					
67	Л. Чадамба «Каас үе», С Сүрүң-оол «Чодураа»	2	27.05		

4-КҮ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ ШИНГЭЭДИП АЛГАН ТУРАР УЖУРЛУГ ЧҮҮЛДЕРИ

«Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери» деп кезекаудирование, ыткыр болгаш иштинде номчууру, янзы-бүрү хевирниң сөзүглелдери-биле ажыл, библиографтыг культуразы, чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажыл, аас чугааның культуразы.

Эге школаның доозукчузунун өөренип алган турар чүүлдери:

- таныштырылга, шилилгелиг база шинчилел номчулганы иштинде номчуур;
- чогаалдың темазы база кол бодалын тодарадыр; сөзүглелди уткалыг кезектерге чарар, ооң планын тургускаш, эдерти чугаалап тургаш, ажыглаар; сөзүглелди кысказы-биле азы долузу-биле эдерти чугаалаар;
- класска өөрөнгөн кол чогаалдарының утказын билир, оларның авторлары болгаш аттарын айтыр;
- ийи-үш уруглар сеткүүлүнүн аттарын адаар болгаш оларның кол утказын эдерти чугаалаар;
- чогаалдың маадырларынга характеристика бээр; чаңгыс база аңгы чогаалдарның маадырларының аажы-чаңын деңнээр; маадырга авторнуң хамаарылгазын тодарадыр;
- шүлүктү азы ооң үзүндүзүн шээжи-биле номчуур (боду шилип алыр); номчаан аянының дугайында эштериниң сагындырыглар болгаш шүгүмчүлелин оожуп хүлээп алыр;
- чечен чогаал азы ооң маадырының дугайында бодунун

бодалын чогаалдың одуруглары азы үзүндүзү-биле бадыткап чугаалаар;

- номну ооң элементилери-биле билип алыр (автору, ады, бирги арны, «Допчузу», аннотация, чуруктар);

- аңгы чогаалга база чогаал чыындызынга аннотация тургузар;

- янзы-бүрү айтырыгларны шиитпирлээри-биле библиотекага боду номнарны шилиир (сүмелээн даңзы ёзугаар; тодаргай темага аас-биле дыңнадыг белеткээр);

- номчаан чогаалының маадырының дугайында бодунуң үнелел бодалын чугаалаар болгаш эштериниң бодалын эвилең хүлээп алыр;

- медээниң янзы-бүрү бижимел барымдаалары-биле боду ажылдаар (словарьлар болгаш янзы-бүрү угланышкынныг дузалал номнарны кады санавышаан).

«Чечен чогаал билиглери» деп кезек: рифманың хевирлерин аңгылап билир, улустуң аас чогаалы болгаш авторлуг чогаалдарның жанрлар аайы-биле онзагай чүүлдерин ылгалдары, сөзүглелден уран-чечен аргаларны танып билири (деңнелге, диригжидилге контраст, хөөредиг дээш оон-даа өске) база оларны ажыглаан чылдагааннарын билири.

Эге школаның доозукчузунуң өөренип алган турар чүүлдери:

- чечен чогаалдың сайзырап келген үндезиннерин билири: улустуң аас чогаалындан авторлуг хевирлерже;

- улустуң чогаалын авторлуг чогаалдардан ылгап билири;

- авторлуг чогаалдарда уран-чечен аргаларны тып база ылгап билири (деңнелге, диригжидилге, хөөредиг, контраст, катаптаашкын, рифманың янзы-бүрү хевирлери).

Эге школаның доозукчузу боду азы эжи-биле, бөлүк азы коллектив-биле ажылдап тургаш, дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- делегейниң чоннарының тоолдарында, тыва база орус улустуң тоолдарында делегейни тоолчургу аянынг шингээдип алырының онзагай чүүлдерин хайгаарап өөренир;

- чечен чогаалды бижииринге чогаалчының чогаадыкчы намдарының ужур-дузазын билип алыр;

- уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлеринге (чечен чогаал,

хөгжүм, уран чурулга) хамааржыр чогаалдарны чүглө тема аайы-биле дөмей чүүлдеринге даянып эвес, а оларның авторларының делегейни шингээдип алырының (чогаалда илерттинген бодалдар болгаш сагыш човаашкыннарның аргалары) дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдеринге даянып, деңнеп болурун билип алыр;

«Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы» деп кезек: роль аайы-биле номчулга, сөс-биле чурулга, чуруктар-биле ажил, бодунуң сөзүглелдерин тургузары.

Эге школаның доозукчузу боду азы эжи-биле, бөлүк азы коллектив-биле ажилдап тургаш, дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- шүлүк база проза чогаалының сөзүглелин ыткыр номчуур;
- чечен чогаал, уран чурулга база хөгжүм чогаалдарында бодалдар, сагыш-сеткил миннишкиннери база сагыш човаашкыннарның илерттингенин барымдаалап, эштери-биле сайгарып чугаалажыр;

- чечен чогаалды, уран чурулганы база хөгжүм чогаалын сайгарып турда, тыптып келген хайгааралдары болгаш бодалдарын аас база бижимел аргалар-биле солчур.

4-КҮ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ БҮГҮ ТАЛАЛЫГ КЫЛДЫНЫГЛАРЫНЫҢ ХЕВИРЛЕТТИНЕРИНГЕ ТҮҢНЭЛДЕРИ

Угаап шингээдирииниң ниити өөрөдилгениң кылдыныларыңга хамарыштыр эге школаның доозукчусунуң шингээдип алган турар чүүлдери:

- сөзүглел-биле хостуг ажилдаар: сайгарып турар айтырыының кол медээзин аңгылаар, сайгарып турар айтырыын өскерттир;

- өөрөдилге ному база комплектиниң өске номнары-биле хостуг ажилдаар: өөрөдилге словарьлары, солун-сеткүүл, школа библиотеказының кулавырында номнар; херек медээни тыпкаш, оларны өөрөдилгениң янзы-бүрү сорулгаларыңга дүүштүр ажыглап билир;

- янзы-бүрү медээниң бижимел барымдаалары-биле хостуг ажилдаар (сөзүглел хевирлиг, уран чурулга база хөгжүм уран чүүлү хевирлиг).

Харылзажылга чорударының кылдыныгларынга хамаарыштыр эге школаның доозукчузунуң шингээдин алган турар чүүлдери:

а) харылзажылга – кады ажилдажылга деп кызыгаарның иштинге:

- янзы-бүрү өөредилге кооперациязынга (эжи-биле, бичии азы улуг бөлүккө) ажилдап өөренир база янзы-бүрү социал рольдар (башкарыкчы, күүседикчи) күүседип өөренир;

б) харылзажылга – удур-дедир ажилдажылга деп кызыгаарның иштинге:

- ийи аңгы көрүш биле бодалдарның ылгалын билир болгаш оларның кайы-бирээзинге чылдагаан барымдаазын айтып тургаш, катчыр азы бодунуң көрүжүн чугаалаар.

Өөредилгени углап башкара кылдыныгларынга хамаарыштыр эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр:

- ажылды күүседип турда база алган түннелдеринге хыналда болгаш бот-хыналданы чорудудар.

Өөредилгениң бот-тускайлаң кылдыныларынга хамарыштыр эге школаның доозукчузу дараазында чүүлдерге өөренип алыр аргалыг:

- бодунуң культуразы база делегей хүлээп алыышкынын хевирлээринге литературлуг номчулганың ужур-дузазын медресеп билир;

- бодунуң мөзү-бүдүш база эстетиктиг уг-шиин углаар (чечен чогаалды сайгарып тургаш азы ооң дугайында чугаалажып тургаш; сагыш-сеткилдин үнелелин база мөзү-бүдүштүг шилилге кылып тургаш, дуржулгалыг апаар).

ТЫВА ЭГЕ ШКОЛА ӨӨРЕНИКЧИЗИНИҢ БОДУНУҢ НОМЧУУР ЧОГААЛДАРЫНЫҢ ДАҢЗЫЗЫ

Бот номчулгага ажыглаар чогаалдарның даңзын сүмө хевирлиг берген. Ук чогаалдарны бөлүктөй тургускан.

Улустуң аас чогаалының биче хевирлери

Улустуң ырлары

Кожамыктар

Алгыш-йөрээлдер

Тывызыктар

Дүрген чугаалар

Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр

Моол база Кыдаттың тываларының аас чогаалының биче хевирлери

Тыва улустуң база Россияның өске чоннарының тоолдары

«Адыган ашак»: тыва улустуң тоолу

«Илбичи кижии»: сеңгел тываларының тоолу

«Самдар күске»: хомду тываларының тоолу

«Ийи дамырак»: шор улустуң тоолу

«Кушкаш биле кыс»: эскимос улустуң тоолу

Тыва улустуң тоолчургу база төөгү чугаалары

«Ыт чүгө ээрер болганыл?»

«Кымыскаяк»

«Куштар чугаазы дыңнаар уруг»

«Он үш биле тос деп сан дугайында»

Тыва чогаалчыларның уругларга чогаалдары

Тока С.К. «Тас-Баштыг»: «Араттың сөзү» деп романдан эге

Сарыг-оол С.А. «Кежээкей-хөөрүкпей»: чечен чугаа, «Бистиң малывыс»: шүлүктөр

Хөвөңмей Б. «Чүү болганыл?»: чечен чугаа

Пюрбю С.Б. «Чазыйлаан адыг», «Аът четкен сыын»: чечен чугаалар

Кенин-Лопсан М.Б. «Кырган-авам чугаалары», «Баштайгы дузам», «Дээрнийн көрүнчүү», «Хунан-Кара»: чечен чугаалар

Сувакпип О.Ө. «Аңнар ызы», «Ачамның тывызы»: шүлүктөр

Сеглеңмей Ондар «Салчак Нина каникулда»: чечен чугаа), «Сегленмей кырган-ачайның тоолдары»

Кудажы К-Э. «Шончалай»: чечен чугаа

Кюнзегеш Ю.Ш. «Сайзанаамның чаражын»: шүлүк

Эргеп М. «Изиг маргылдаалыг кичээлдер»: «Өдүгенде чайлагдан» чечен чугаа

Молдурга С. «Саат»: уругларга баштак аян-биле бижээн шүлүк

Кара-Сал В. «Чадаг-терге»: шүлүк (Велосипед: стихотворение)

Кара-Күске Ч. «Хоорайывыс аттары»: шүлүк

Хөвөңмей Ойдан-оол «Найырал»: чечен чугаа

Каң-оол Ондар «Кижиги-Бүрүс канчап кижиги апарганыл?»: тоол

Танова Е. «Космоста делгелге», «Хөгжүмчүлөр», «Чиир чүве бе, чуур чүве бе?»: чечен чугаалар.

Тоюң К. «Оля биле эник»: шүлүк

Тюлюш Кызыл-оол «Чалгаа биле кежээ»: чечен чугаа

Шаңгыр-оол Суваң «Чүреккир»: чечен чугаа

Таспай Саая «Күзел», «Куштар шуулганы»: чечен чугаалар

Чүлдүм Ч. «Шагаам сүзүглелим»

Шоюн А. «Күжүгеннийн ужуралы»: чечен чугаа

Дарбаа Ю.К. «Тыва дугайында 99 айтырыгга харыылар»

Ибрай Алтынсарын «Өөреникчилерге»: шүлүк

Батурина Любовь «Нео космозаврлар чуртунда»: уругларга амгы тоолдар болгаш ужуралдар

«ЛИТЕРАТУРЛУГ НОМЧУЛГА» ДЕП ЭРТЕМНИҢ МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Эге ниити өөредилгениң Федералдыг күрүне стандартының негелделеринге дүүштүр ук эртемни өөредип турда ажыглаар кабинет бүгү талалыг хандыттыңан турар уjurлуг.

Өөредилгениң ажил-чорудулгазының материал-техниктиг хандырылгасы өөредилгениң шынары-биле дорт харылзаалыг болгаш дараазында чүүлдерни барымдаалап көргөн турары албан:

- тыва дыл болгаш литературлуг номчулга кабинетин өөреникчилерниң национал бот-медерели база этнокультурлуг билиглерин сайзырадырынга дузалаар амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажыглаар өөредилгеге материалдары-биле хандыттыңан турар: чурукчуларның чураан чуруктары, хөгжүм уран чүүлүнүн чогаалдалары, янзы-бүрү үлээр база көргүзүг материалдары, башкылаашкынга ажыглаар методиктиг материалдар, удуртулгалар болгаш сүмелер;

- школаның библиотеказының фондузунга Россия Федерациязының өөредилге болгаш эртем яамызының сүмелээн өөредилге номнары, дузалал номнар, улустун аас чогаалының чыындылары, словарьлар, энциклопедиялар, ол ышкаш уруглар сеткүүлдери болгаш солуннары база чаа уруглар чогаалдарының номнары турар уjurлуг;

- кабинет телевидение база Интернетти ажыглаары-биле херек өөредилге-техниктиг херекселдер-биле хандырттыңан турар: аудио- база видеоматериалдар, мультимедиялыг өөредилге программалары, электроннуг номнар болгаш дузалал номнар, электроннуг библиотека, интерактивтиг самбыра, үн-экранныг немелде дузалал өөредилге материалдары, өөреникчилерниң билиин хынаары-биле ажыглаар компьютерлиг программалар.

Үстүнде көргөн негелделерни тус өөредилге чериниң онзагай чүүлдерин, материал-техниктиг байдалын болгаш акшаландырыышкынын барымдаалап, тодарадып, немеп база өскертип болур.

ЛИТЕРАТУРА

I. Өөрөдиге-методиктиг литература:

1. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 2 класс. Өөрөдиге ному. – Кызыл: НШХИ, 2012. – 160 ар.
2. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 3 класс. Учебник. – Кызыл: ИРНИ МОиН РТ, 2013. – 160 ар.
3. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 4 класс. Өөрөдиге ному. – Кызыл: НШХИ, 2014. – 200 ар.
4. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 2 класс. [Электроннуг ресурс]. Кирер адреси: <http://irnsh.ru/qwe/>
5. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 3 класс. [Электроннуг ресурс]. Кирер адреси: <http://irnsh.ru/qwe/>
6. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 4 класс. [Электроннуг ресурс]. Кирер адреси: <http://irnsh.ru/qwe/>
7. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 2 класс. Ажылчын кыдырааш – Кызыл: НШХИ, 2012. – 52 ар.
8. Кара-оол Л.С. Литературлуг номчулга. 3 класс. Ажылчын кыдырааш. – Кызыл: НШХИ, 2013. – 48 ар.
9. Тувинская литература. Словарь-справочник / Составитель С.С. Комбу / Ред. Д.А. Монгуша, М.Л. Трифионовой. – Новосибирск: Наука, 2012. – 300 с.

II. Эртем-методиктиг литература:

1. 2-4 класстарга «Төрээн чугаа» (Литературлуг номчулга) деп эртемниңчижек программасы / Л.С. Кара-оол тургускан. – Кызыл: НШХИ, 2011. – 28 ар.
2. Аймыр-оол А.Д., Кара-оол Л.С. Формирование этнокультурной компетентности учащихся начальных классов // «Актуальные проблемы исследования этноэкологических и этнокультурных традиций народов Саяно-Алтая», посвященной 20-летнему юбилею ТувГУ, Году народных традиций в Республике Тыва. Материалы III международной научно-практической

конференции молодых ученых, аспирантов и студентов (26 июня – 30 июня 2015 г.). Кызыл: Изд-во ТувГУ, 2015. С. 130-131.

3. *Амзорова А.В., Кара-оол Л.С.* Формирование поликультурной личности в этнокультурном образовательном пространстве // Актуальные проблемы исследования этноэкологических и этнокультурных традиций народов Саяно-Алтая: материалы IV международной научно-практической конференции молодых ученых, аспирантов и студентов – Кызыл: Изд-во ТувГУ, 2016. – С. 110-111.

4. *Дамба А.С., Кара-оол Л.С.* Литературлуг номчулга кичээлддеринге тыва болгаш орус тоолдарның сюжеттерин сайгарары // Материалы республиканской научно-прак. конф. «Проблемы преподавания в школе и вузе на современном этапе», посв. 60-летию со дня создания КГПИ. Кызыл, 30 марта 2012г. – Кызыл: ТувГУ, 2012. – С. 142-145.

5. *Донгак Р.М.* Чогаалдарны номчуп ора... Литература-публицистиктиг чүүлдер.– Кызыл-Абакан: Журн., 2014. – 196 с.

6. *Донгак Р.М., Ооржак М.Н.* Проблемы изучения возвращенной поэзии тувинского поэта С. Пюрбю в национальной школе // Судьба и литературное наследие репрессированных: взгляд из XXI века: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Горно-Алтайск, 2010. – С. 132 – 139.

7. *Донгак У. А.* Тувинское стихосложение. – Кызыл: Тув. кн. изд-во, 2006. – 152 с.

8. *Кара-оол Л.С.* Интегрированное обучение: интеграция уроков литературы и изобразительного искусства // Вестник ТувГУ. Педагогические науки. 2016. – № 4 (32). – С. 67-73.

9. *Кара-оол Л.С.* Коммуникативные упражнения в обучении диалогической речи // Вестник ТувГУ. Педагогические науки. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2011. - № 4. - С. 100-105.

10. *Кара-оол Л.С.* Концепт «счастье» в тувинских пословицах и поговорках // Тувинская письменность и вопросы исследования письменностей и письменных памятников России и Центрально-Азиатского региона. Мат-лы Междунар. научной конференции, посвященной 80-летию тувинской письменности 1-4 июля 2010 г. Кызыл. – Абакан: ХКИ, 2010. – С. 97-100.

11. *Кара-оол Л.С.* Развитие творческих способностей детей на уроках «Литературного чтения» // Вестник ТувГУ. Педагогические науки. 2014. - № 4. С. 124-131.

12. *Кара-оол Л.С.* Эге класска чурумал сөзүглел-биле ажылдаарының аргалары // Актуальные проблемы преподавания на современном этапе. Материалы VII республиканской научно-практической конференции (Кызыл, 25 марта 2017 г.). Кызыл: Изд-во ТувГУ, 2016. С. 9-12.

13. *Кара-оол Л.С.* Эге ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартының негелделери-биле «Төрээн чугааны» өөредиринің чамдык айтырыглары // Проблемы преподавания в школе и вузе на современном этапе. Материалы респ. научно-практ. конференции. Кызыл, 11 ноября 2011 г. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2011. – С.33-35.

14. *Норбу О.О.* Шүлүк чогаалында күскү пейзажты чуруп көргүскенин школага өөредири // Тыва литература талазы-биле эртем-методиктиг статьялар чыындызы. II кезээ. – Кызыл, 2010. – Ар.11-16.

15. *Ондар Э.Д.* Класстан дашкаар номчулга ному. 4 класс. - Кызыл: Тыв. Ном үнд. Чери, 2006. – 224 ар.

16. *Ооржак М.Н.* Шүлүк болгаш аялга: пособие для учителей. – Красноярск: ОАО «Осфет», 2015. – 102 с.

17. *Оюн Р.К.* 3 – 4 класстарга литературлуг номчулга кичээлдеринге ажыглаар чижек тестиер: башкыныңдуржулгазындан. – Кызыл: НШХИ, 2009. – 35 ар.

18. *Сат Н.Д.* Метод проектного обучения в изучении литературных дисциплин // Вестник Тувинского государственного университета. Педагогические науки. – 2016 №4 (32). – С. 99-104.

19. *Сегленмей С.Ф.* Роль родного языка как языка обучения в начальной школе // Вестник Тувинского государственного университета. Педагогические науки. – 2016 №4 (32). – С. 105-111.

20. Тыва литература талазы-биле эртем статьяларының чыындызы. Башкыларга дузаламчы / Тург. А.К. Ойдан-оол. – Кызыл: ИРНШ, 2006. – 68 с.

21. Тыва литература талазы-биле эртем статьяларының чыындызы. Башкыларга дузаламчы/ Тург. А.К. Ойдан-оол. – Кызыл: ИРНШ, 2010. – 52 с. – Пчасть.

22.Тыва тоолдар. Тувинские сказки: материалы, собранные ученым О.К-Ч. Дарыма. Кызыл: Тувинский институт гуманитарных исследований, 2014. – 384 с.

23.Чамзырын Е.Т. Тыва литературага класстан дашкаар ажылдар. – Кызыл: Изд-во ТувГУ, 2015 – 128 с.

III. Немелде номнар:

1. *Челээш өңнүг мээң Тывам.* Радужная моя Тува Антология тувинской детской поэзии: стихи для детей дошкольного и младшего школьного возраста / Составитель Н.Ш. Куулар. – Кызыл: Некоммер. партнерство «Правник», 2014. – 135 с. – Том I. (на тувинском и русском языках)

2. *Эртинези элбек Тывам.* Драгоценная моя Тува. Антология тувинской детской прозы / Составители Н.Ш. Куулар, В.Ч. Ховалыг. – Кызыл: Кн. изд-во им. Ю. Кюнзегеша, 2015. – 264 с. – Том II. (на тувинском и русском языках)

3. *Хүлүмзүрү, хуннүг Тыва!* Тыва уруглар поэзиязының антологиязы. – Кызыл: Некоммер. партнерство «Правник», 2016. – 80 с. – Том III. (тыва дылда)

4. Матпаадыр: уруглар аас чогаалы / тург. С.М. Орус-оол, Р.С. Чакар. – Кызыл: Тув. кн. изд-во, 2010. – 320 с.

5. Өскүс-оол: тыва улустуң тоолдары. – Кызыл: КЦО «Аныяк», 2011. – 244 с.

6. Тувинские народные сказки / Составитель В. Хертек. – Кызыл: Тываполиграф, 2013. (на тувинском и русском языках).

7. Кажар койгунак: уругларга тоолдар. Кызыл: Ю. Кюнзегешаттыг ном үндүрер чер, 2015.

**«Литературлуг номчулга» деп эртемни өөрөдиринге
ажыглаар кол билиглерниң словары**

Актуализация знаний – билиглерни чугулалап көөрү

**Дошкольное образование – школа назыны четпээн уруглар
өөредилгеzi**

Задача – сорулганы шиитпирлээр айтырыглар (ажылдар)

**Здоровьесберегающие технологии – өөөредилгениң кадыкшыл
камнаарының технологиязы**

Знание – билиг.

Игровые технологии обучения – оюннар ажыглаар технология

Инвариантная часть – өөөредилге планының өскерилбес өзек кезээ.

**Индивидуальные потребности- кижиниң бот-тускайлаң
хереглелдери**

Инновационные технологии – чаарттылгалыг технология

Интегрированные уроки – демнежилге кичээлдери

**Информационно-коммуникационная технология обучения – медээ-
харылзажылга технологиязы**

Кейс технология – кейс технологиязы

Коммуникативная деятельность – харылзаа тургузары (чорудары)

Коммуникативные результаты -харылзажырының түңнелдери

**Коммуникативные универсальные учебные действия –
өөредилгениң харылзаа чорудар бүгү талалыг кылдыныглары**

Коммуникация – харылзаа, харылзажыры

Компетентность – айтырыгны ыак билири

Компетентный – айтырыгны билир

Компетенция – айтырыгны билири
Критериально-оценочная функция стандартов – стандарттын
үнелел-барымдаалыг хүлээлгези
Критерий – барымдаа

Личностная деятельность – бот-тускайлаң ажыл-чорудулга
Личностно-ориентированная технология обучения – бот-
сайзырадып өөредириниң технологиязы
Личностные результаты - бот-тускайлаң түңнелдер
Личностные универсальные учебные действия – өөредилгениң бот-
тускайлаң бүгү талалыг кылдыныглары

Материально-техническое обеспечение (условия) получения общего
образования – ниити өөредилгени чедип алырының материал-
техниктиг хандырылгасы
Метапредметность – эртемнерни чергелештир шиңгээдириниң
хевири
Метапредметные результаты – эртемнерни чергелештир бүгү
талалыг кылдыныгларының түңнелдери
Метапредметные учебные универсальные действия – өөредилгени
чергелештир бүгү талалыг кылдыныглары
Метапредметный–чергелешкек эртемнерлиг
Мотивационная деятельность – сонуургалдыг ажыл-чорудулга,
сонуургал оттурар ажыл-чорудулга
Мотивация – сонуургал, барымдаа, чылдагаан
Модульная технология обучения– мөөңнөп өөредиртехнология

Навык – мергежил, чаңчыл
Начальное общее образование – эге ниитиөөредилге
Регулятивные универсальные действия – өөредилгениң
башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары
Регулятивный – углап башкараар, башкарылгалыг
Репродуктивный метод – билиин бадыткаар арга
Рефлексия – бот-үнелел
Речевое развитие – чугааны сайзырадыры

Системно-деятельностный подход – чурумчуттунган ажыл-чорудулганың аргазы

Социализация – ниитилелдин негелделеринге (дүрүмнеринге) чаңчыктыары

Социально-коммуникативное развитие – ниитилелге болгаш кижилер аразынга харылзажырын сайзырадыры

Социальный – ниитилелдин, ниитилел чергелиг

Технология интегрированного обучения – өөрөдигениң демнештирилгелиг технологиязы

Технология обучения развития критического мышления – сайгарылгалыг угаап-боданышкынны сайзырадыр технология

Технология обучения системно-деятельностного подхода – чурумчуткан ажыл-чорудулганың технологиязы

Технология педагогических мастерских – педагогиктиг аргадуржулга технологиязы

Технология поискового и исследовательского обучения – дилеп тып болгаш шинчилеп өөрөдир технология

Технология проблемного обучения – чөрүлдээлиг байдал тургузуп өөрөдир технология

Технология развивающего обучения – сайзырадып өөрөдириниң технологиязы

Требования к кадровому обеспечению - кадрлар хандырылгазының негелделери

Требования к результатам освоения общеобразовательных программ – ниити өөрөдигениң өзек программаларын шингээткен түңнелдеринге негелделер

Художественно-эстетическое развитие – уран-чечен болгаш эстетиктиг мөзү-шынарны сайзырадыры

Познавательное развитие – угаап шингээдирин сайзырадыры

Познавательные учебные универсальные действия – өөрөдигениң угаап шингээдириниң бүгү-талалыг кылдыныглары

Познавательный процесс – угаап шингээдишкин

Предметные учебные универсальные действия – өөрөдиге эртемнериниң бүгү талалыг шингээдир кылдыныглары

Проблема – шийтпирлээр чүүл

Проектная технология обучения – өөредилгениң төлөвилел технологиязы

Разноуровневая технология – деңнел барымдаалап өөредириниң технологиязы

Умение – билиг, кылып билири

Универсальные учебные действия (УУД) – өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныглары (ӨБТК)

ФГОС – Өөредилгениң федералдыг күрүне стандарты (ӨФКС)

Физическое развитие – күш-дамыр сайзырадылгазы

Фундаментальное ядро содержания общего образования - ниити өөредилгениң утка-шынарының үндезини

Целевые ориентиры – сорулгаларлыг угланыышкыннар

Общественные запросы в области общего образования – хөй-ниитиниң өөредилгеге хамаарыштыр негелделери

Ожидаемые результаты – чедип алыр түңнелдер

Организационный момент урока – кичээлдиң организастьг кезээ

Основная образовательная программа– кол ниити өөредилгепрограммазы

Основное общее образование – кол ниити өөредилге

Основные функции стардартов в области общего образования – ниити өөредилгеде стандарттарының кол хүлээлгелери

Юридический статус ФГОС общего образования – ниити өөредилгениң күрүне стандартының юридиктиг байдалы

Допчузу

Тайылбыр бижик	3
«Литературлуг номчулга» деп өөредилге курузунун ниити характеристиказы	6
«Литературлуг номчулга» деп эртемнің өөредилге планында туружу	7
Өөредилге эртемін шигээдип алырының бот-тускайлаң, эртемнерни чергелештирер база эртемге түннелдери	8
«Литературлуг номчулга» деп өөредилге эртемнің ужур-утказы	26
«Литературлуг номчулга» деп эртемнің чижек тематиктиг планнаашкыны	31
Программаның кол кезээ «Литературлуг номчулга» деп эртемге албан өөренир чогаалдарны класстар аайы-биле үлээп хувааганы	44
2 – 4 класстарга «Литературлуг номчулганың» шактар үлелгеzi	50
Өөреникчилерниң өөредилге чылының түннелинде, шигээдип алган турар ужурлуг чүүлдери	52
Тыва эге школа өөреникчизиниң бодунуң номчуур чогаалдарының даңзызы	63
«Литературлуг номчулга» деп эртемнің материал-техниктиг хандырылгазы	65
Литература	66
Капсырылга	70

КАРА-ООЛ Любовь Салчаковна

Литературное чтение
Примерные рабочие программы

2–4 классы

Редактор *Л.А. Ооржак*

Компьютерная верстка *Л.Д. Донгак*

Подписано в печать 9.11.2017. Формат 60х84¹/₁₆. Бумага офсетная.

Гарнитура Times New Roman. Физ.п.л. 4,75. Тираж 50 экз.

ГБНУ Министерства образования и науки Республики Тыва «Институт развития национальной школы», 667011, г. Кызыл, ул. Калинина, 1б.